

Հայկական գիտահետազոտական հանգույց Armenian Research & Academic Repository

Սույն աշխատանքն արտոնագրված է «Ստեղծագործական համայնքներ
ոչ առևտրային իրավասություն 3.0» արտոնագրով

**This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonComercial
3.0 Unported (CC BY-NC 3.0) license.**

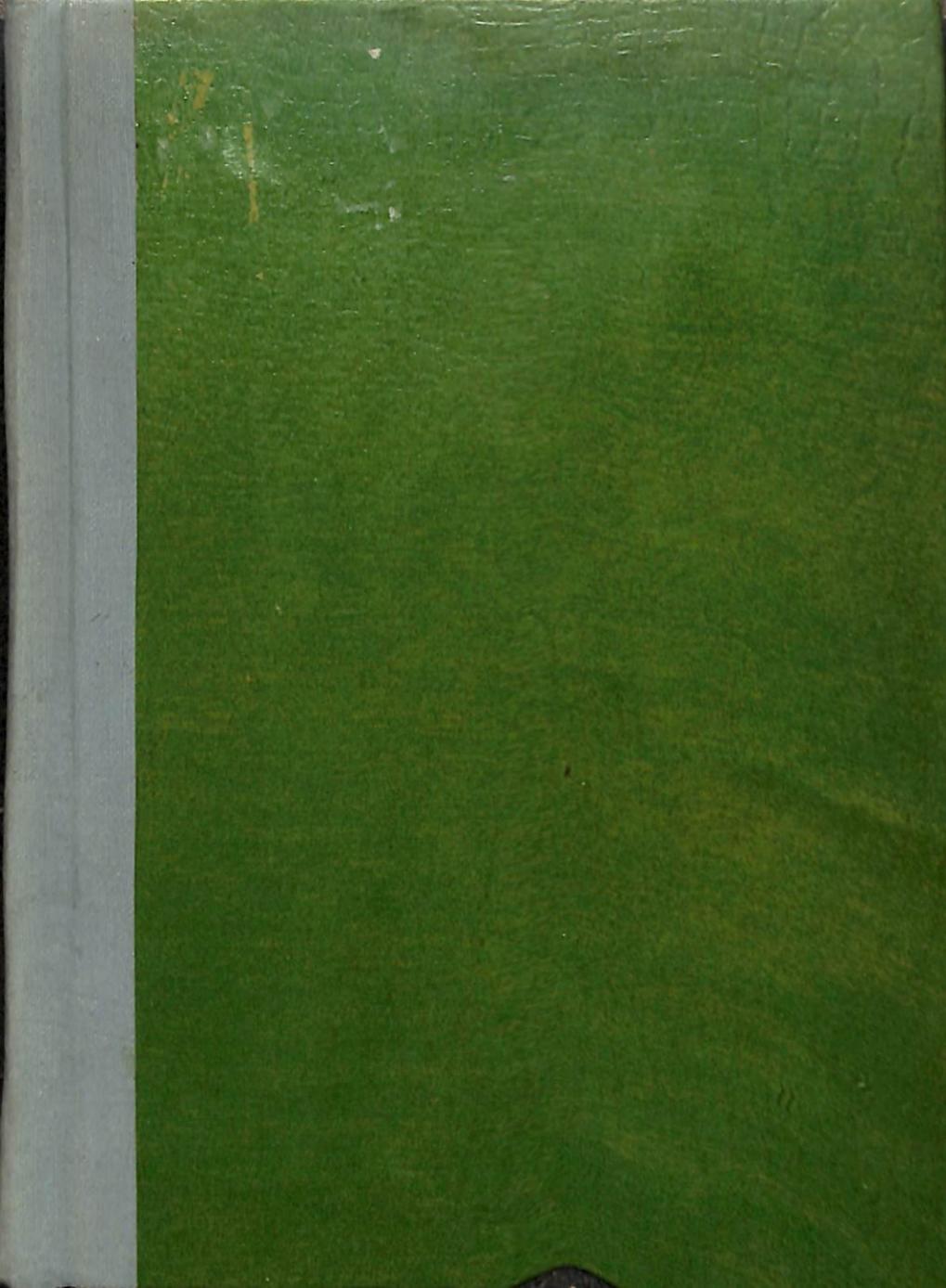
Դու կարող ես.

պատճենել և տարածել նյութը ցանկացած ձևաչափով կամ կրիչով
ձևափոխել կամ օգտագործել առկա նյութը ստեղծելու համար նորը

You are free to:

Share — copy and redistribute the material in any medium or format

Adapt — remix, transform, and build upon the material

ՀԻ 6

ՀԱՆԳԱԾ ԵԿԵՂԵՑԻՆ

891.99
h-31

891.99

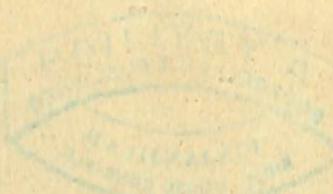
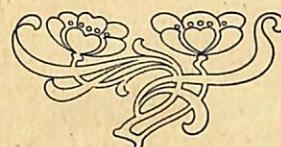
Ա - 57

18 NOV 2011

ՄԵՆԱԿԻՈՂՔ ԵՐԵԿՈՐԻՆԻ ՀԵՂԻՆԱԿԸ

ՄԱՒԹԱՐԵԱՅ ՄԻԱԲԱՆՈՒԹԵՆԵՆ

ՀԱՆԳԱԾ ԵԿԵՂԵՑԻՆ

ՎԵՆԵՏԻԿ — Ա. Պ. Զ. Ա. Ր.

1906

13.02.2013

19.845

ՀԱՆԳԱՄ ԵԿԵՂԵՑԻՆ

Ա

Ազնակ, եմ որ այս գրքիս ընթերցողներուս մէջ պիտի գտնուին մէկ երկու հոգի որ որոշ գաղափար մը չունենան Ուկեփորիկներու մասին և պիտի ներեն ինձ զայն իրենց բացատրել:

Աղէկ, ու աղուական անուն մը կը հնչէ Ուկեփորիկ, այնպէս չէ։ Առջի լսելուն բանաստեղծ մը պիտի կարծէր թէ մակդիրն եղած ըլլայ զուարթածաղիկ տղաքներու։ Ստուգաբանութիւնը աւելի ճիշդ

63817-67

պիտի կռահէք ընչաքաղց մը, որ իսկոյն մտքէն պիտի անցնէք Քիլիի հարուստ բովերը, ուր քիչ մը փորել միայն պէտք է ոսկին հաւաքելու համար, կամ նոյն իսկ ոսկին պէտք է փորել:

Բայց հայկական Ուկեփորիկները բոլորվին տարբեր բաներ են: Զանոնք քըրքը զողը պիտի գտնէ նոր խօսքեր՝ որ միտքը կընան կէս մը կըթել, կէս մը զուարձացնել, կէս մը ընդարձակել, կէս մը լուսաւորել, բայց պիտի չգտնէ հատիկ մ'ոսկի որ փորը կշտացնէ: Ուկիաւաններն ու Լէնկթիմուրները մեր աշխարհէն ոսկիները տարին ու փորերը զատարկ թողոցին:

Կարծեմ ընթերցողն հասկցաւ թէ Ուկեփորիկ ըսուածները տեսակ մը հին զիրքեր են, հին ձեռագիրներ: Բայց ինչ որ զարմանալի կայ այս հատորիկներուն մէջ, – ծաւալով միշտ փոքրիկ ըլլալով՝ ստիպուած եմ փաղաքշական բառերով որակել զիրենք, – և ինչ որ իրենց հմայքը կը կազմէ, իրենց պարունակութիւնն է, անօրինակ կերպով անսովոր: Բուրաստան մը պիտի ըսէիք՝ ուր մոլախոտն ու ծաղիկը քովէրով աճած ըլլան, – բով մը

պիտի ըսէիք՝ ուր քարի, հողերու կոյտին մէջ միշտ կընաք յուսալ աղամանդի մը հանդիպելու, – հնավաճառի խանութ մը վերջապէս, որու աղամող խառնափնդորութեան մէջ վարժ աշքը պիտի չուշանայ հանգչիլ արուեստագէտի մը բանուածքին վրայ, թերեւս հրաշակերտ մը: Երես առաջին՝ էջ մը հին պատմութիւն, էջ երկրորդ՝ կտոր մը օդերեւութաբանութիւն, ըստ հնոց. հոս քանի մը յունարէն բառեր. անմիջապէս տակը՝ պարսկերէն լոկ վերնագիր մը՝ միշտ հայերէն գրերով: Աստուածաբանական էջ մը միտքդ մինչեւ երրորդ երկինք կը բարձրացնէ, դարձուր թուղթը, տուն մը Հաֆըզէն կամ Նահապետ Քուչակէն զայն իջուցեր է արգէն նիւթիւն ամենէն զգալի խորերը. և պատմութիւններ ոտանաւոր և պատմութիւններ արձակ՝ երկու տեսակն ալ միշտ անտեսուած, բայց անոնց մէջ է մանաւանդ որ կ'արտաշնչէ ցեղական ոգին:

Ասանկ խառնուրդի մը մէջ կը յուսայի շատ բան գտնել, բայց երբէք մտքէս չէր անցներ հանդիպիլ այն բանին որուն հանդիպեցայ:

Այս Ոսկեփորիկներէն մէկն էր որ կը խառնէի. որոշ չկըցայ գտնել ո՞ր թուաւկանին գրուած, բայց հաւանօրէն ոչ շատ ուշ քան եօթնեւտասներորդ դարը: Էջի մը դիմաց, որ զեռ բան մը պահած էր ծովսի հոտէ, բնազդաբար երկայն կեցայ և յուղուեցայ: Հանդիպած էի պատմութեան մը՝ զոր խոր մանկութեանս, հայրենի վառարանին քով, ձմեռուան երկայն գիշերներուն, լսած էի մեծ մօրս բերնէն, — և որ՝ զանկաբանները պիտի գիտնան թէ ուղեղիս ո՞ր բջիջին մէջ՝ անապական թաղուած մնացեր էր: Յար և յարմար լսածս չէր, անոր արուճանակն էր, բայց ունենալով այնչափ գիծեր որ անոնց հանգիտութեան վրայ տարակոյս չէր թողուր, — ճիշտ ինչպէս երբ տարիները մարդս բոլորին կը փոխեն, անայլայլ կը թողուն մէջը զեռ բան մը, գիտակցութիւնը՝ որով կը համոզուի թէ 1906ի եսը նոյնն է 1880ի եսին հետ:

Այս յանկարծական բախումէն՝ յիշատակի զարթնումը այնքան պայծառ եղաւ, որքան խոր էր եղած մոռացութիւնը: Պատմութեան բոլոր գործող դէմքերը, — շատ

չեն արդէն, — իրենց շրջանակներովը մտքիս առջեւ եկան ոտն առ ոտն, զիծ առ գիծ, վանկ առ վանկ. այնպէս որ չեմ կրնար զլանալ ինծի դիւրին հաճոյքը զայն տպագրութեան տալու, թերեւս քանի մը դար վերջ, ինծի պէս մէկը, այս էջերուն մէջ, հանդիպելով այս պատմութեան իմ զգացումներս զգայ:

Ուրեմն գարնան ուրբաթ իրիկուն մըն էր՝ լոյս շաբաթ օր: — Դասական սկզբանաւորութիւն, այնպէս չէ. բոլոր վիպասանութիւնները կամ սեպտեմբերի վերջերը կը սկսին, կամ լուսնի լուսով, կամ արեւծագին, կամ սաստիկ ձմրան, կամ Քրիստոսի 408 թուականին, կամ իրիկուան դէմ, ինչպէս ներկայ դէպքին մէջ:

Համոյի կնիկը՝ Մէրիան, զբաղած էր զրան դիմաց պուտուկը լուալու: Կ'ուզէր իր էրիկը զեռ չդարձած՝ ընթրիքը պատրաստել, ինչպէս որ միշտ վարժեցուցեր էր: Նախորդ օրը նոյն ամանին մէջ կլումիկ էր եփած, որուն ոչխարի մսէ պատրաստուած կլորիկ պատառները շատ ախորժով կուլ կուլ տար Համոն: Բայց այս կերակուրն՝ որ ուտիք օրերուն հայ տան

զարդն է, պահոց օրերուն անոր սարսափն է. ամաններուն մէջ համ մը հոտ մը կը ձգէ՝ որ ցուրտ ջրով միայն ցողելով չանցնիր :

Մէրիան խստակրօն չէր, բայց իր թաղին բարի կնիկներէն կը համարուէր: Անշուշտ ինքն ալ՝ միւս սովորական մահականացուներուն պէս իր զիտակցութեան մէջ կրնար ունենալ բանի մը թեթեւ մեղքեր, ինչպէս պատիկ հպարտութիւններ, պատիկ սուտեր, անվաս նախանձեր, ու բեռներով բամբասանքներ՝ որոնք բիչ անգամ ծանր հետեւանքներ ունեցեր էին: Շատ հեռու զասոնք հոգւոյ փրկութեան վնասակար կարծելէ, նոյն իսկ կերպով մը անոնց ետեւէն էր եղած այն օրէն՝ երբ եկեղեցին մէջ լսեց տէրտէրին բերնէն՝ որ պահոց վրայ ներբողեան մը կը սաղմոսէր, թէ ասոնք դժոխիք չեն տանիր զմարդ վասն զի կարեւոր մեղքեր են, ինչպէս կը մեկնէ նաև Ասկերերան սուրբ Հայրապետը. «և զմեղսն կարեւոր»: այլ պահոց օրեր առնուած միսի հոտն է որ յաւիտենական կրակին մէջ պիտի ճենճերի:

Եւ իրաւցնէ Մէրիան իր պահը բնաւ

չէր աւրած: Ոչ չորեքշաբթի օրերը, ոչ ուրբաթ օրերը, ոչ սուրբ Ամրգսին, ոչ Տաղաւարաց, և ոչ ալ Մեծ պահոց անվերջանալի շաբաթներուն՝ իր ստամբըսը և իր խիզճը չէր արատաւորած կամ պատառ մը միսով, կամ հաւկթի սպիտկուցով մը, կամ նոր ծնած կովու դալով, կամ փշուր մը պանրով կամ... բայց այս կարգի կամերուն ալ մենք պէտք ենք ծայրը բերել, որովհետեւ բնական ոտքով չի գար :

Այլ եւս կը հասկցուի թէ ինչու հիմայ ալ դրան դիմաց պուտուկը պնդապէս կը լուայ, տակը խեցիով մը կը բերէ, կը հոտուըտայ ու զարձեալ կը լուայ: Այս չէ «զներքին և զարտաքին բաժակաց և ստոմանաց սրբել»:

Բ

ՊԱՆԻ որ ինք այս աշխատութեան զբաղած է, ընթերցողները փափաքին թերեւս որ անոր անցեալին վրայ քանի մը տեղեկութիւններ տամ, թէեւ չուզեն ալ ստիպուած եմ տալ, քանի որ կարեւոր են պատմութիւնը հասկցուելու համար:

Հակառակ կնիկ մ'ըլլալուն, Մէրիան իր անցեալին միայն մէկ դէպք ունեցած էր արձանագրելի՝ որ զինք բոլոր քաղաքին մէջ հանրածանօթ էր բրած: Մէկ բայց բէկ:

Մէրիան հարուստ ընտանեաց զաւակ էր: Հայրը, մայրը զինք հարսնացնել կ'ուզէին Ալթիբարմաղենց Յովէսին, որ ունէր ջրաղացներ, խանութներ, այզիներ ու անդաստաններ: Նշանառուքը օր մը յառաջ կատարելու համար ուրիշ բան չէր պակւեր՝ բայց եթէ Մէրիանի հաւանութիւնը,

որ այնքան նուազ էր՝ որքան շատ էր իր ծնողաց փոյթը: Ծնողը տնտեսգիտական հաշիւներ ունէին. բայց սէրը՝ որ այն ատեն գեռ ոսկիով չէր հաշուեր, իր պալատի բարձրութենէն զլորեց զՄէրիան ձգեց Համոյի անակին խոնարհութեան մէջ:

Համոյ զրացի երիտասարդ մըն էր. ծնողին՝ որոնք իր մանկութենէն զինք որբ թողուցին, տնակ մը և էշ մը ժառանգած էր, բարի Դոնտէն: Բնութիւնն՝ իրեն ծնողաց միջոցաւ, իրեն տուած էր բարութիւն և առողջութիւն, և ուսերու ու շարժումներու գեղեցիկ ձեւեր: Բայց ինչ որ իր հմայքն ու նկարագիրը կը կազմէր՝ իր անհոգ զուարթութիւնն էր: Փողոցին մէջ ամենուն ծանօթ ու բարեկամ էր, անտառէն բերած փայտը, - վասն զի ինք փայտահար էր, - ձրի կամ ոչինչ գնով կը բաժնէր ամենուն: Իրկուն՝ շուկայէն դարձող գործի մարդիկը, միշտ կանգ մը պիտի առնէին իր դրան դիմաց՝ նեղցած կամ լայնցած սրտերնին բիշ մը կանոնաւորելու անոր զուարթ խօսակցութեամբ: Ոնցնողները զանիկայ կը գտնէին զրան դիմաց՝ միշտ կամ Դոնտէի համեսր զինքը

վրան առած՝ կամ ինքը զհամետը, որուն տակէն միշտ կ'երգէր, բոլորովին աննման Դոնտէի երգին։ Իր ձայնէն ամէնքը պատուհան կ'ելլէին, Մէրիան ալ կ'ելլէր, որ նախ անոր երգէն զմայլեցաւ, յետոյ անձէն։ Բնութիւնը իր խաղերուն մէջ հաւասարակշութիւն պահելու համար՝ երբեմն թագաժառանգները կը խոնարհեցնէ դէպ ի աղքատ աղջիկները և կը թողու պանդոկի մը մէջ աննշան նախանձորդներէ սպաննուիլ, երբեմն ալ բամբիշները կ'իշեցնէ դէպ ի աղքատին յարկերը։

Լափոնթէնի հնակարկատին ու հարուստին առակը կը յիշէք. քանի մը ոսկի ինչպէս մէկուն քունն ու զուարթութիւնը կը փախցնեն և միւսին ստամոքսը կը շտկեն, որ անքնութենէ խանգարուած էր։ Համոյի ալ այնպէս բան մը պատահեցաւ։ Մէրիան տուն գալէն վերջ՝ իր բնաւորութիւնը փոխուեցաւ. մինչեւ այն ատեն զիտակցութիւն չունէր իր զգացումներուն. բայց ահա ներսը կամաց կամաց անձկութիւններ սկսան նեղնալ՝ որոնց մէջէն անցնելով իր սիրոն ու հոգին, սուր ձայնով կ'երգէին, ինչպէս զրան մը փեղկերուն ծերպերէն

անցած քամին. անոնք նախ իր երգի ձայնը խափանեցին, յետոյ սկսան զիշերն ի բուն, — օրն ի բուն չեմ ըսեր՝ որովհետեւ շատ սովորական բացատրութիւն դարձերէ, — ականջն ի վեր երգել։ Վերջապէս կրցաւ որոշել որ այս համերգը կը կազմուէր երեք ձայնէ, իրաբանչիվը իրարմէ կը ծնանէին, իրարով կ'ամբողջանային ու կը քաղցրանային։ Ասոնք իր երեք մտածութիւնները, տանջանքները, պէտքերը, կամ աւելի բարձր բառով, իտէալներն էին։

Առաջինը, կը գուշակէք, Մէրիանն էր. և իրաւցնէ Մէրիան արժանի էր Համոյի զուարձութիւնն ու տանջանքն ըլլալու։ Երջմոլիկ սէրէն մղուած, անցեր էր Համոյի սեմէն, այդ չուրացուիր. բայց երբ կրակուբոցը հանդարտեցաւ, դուրս ելաւ, ինչպէս քուրայէ մը, ժրագլուխ տանտիկին մը։ Ճունը աստղի պէս կը փայլէր, մեքնայի պէս կը դառնար։ Տնական զործերը՝ զորս այնքան խնամքով կը կատարէր, հեռու իր բնածին ազնուականնութեան ստուերած ըլլալէ, աւելի դուրս կը ցատքեցնէին իր վայելուչ կերպերն ու շար-

ժումները՝ ինչպէս սեւ յատակի մը վրայ նետուած ոսկիի գծեր: Այսպիսի ամուսին մը, սրբուհի մըն է տան սրբավայրին մէջ, պէտք է որ անիկայ իր պատշաճ շրջանակն ունենայ, ու զլսուն վերեւ լուսապակը: Ասկից ծնունդ առած էր իր երկրորդ մտածութիւնը՝ զոր որբան կը ծածկէր, այնքան զինքը կը տանջէր: Եւ սակայն առանց ուզելու օր մը զանիկայ յայտնեց Մէրիանի ու մեզի:

Օգոստոսի գիշեր մըն էր: Համոն ու Մէրիան տանիքը պառկած էին: Աստղերով խուռնախիտ կապոյտ երկինք մը վար կը խոնարհէր ու իրենց կը նայէր: Լուսնի և աստղերու ոսկիի զարնող՝ արձաթի զարնող շողերը կ'ողովէին, կ'ասղնեգործէին իրենց վերմակը: Ամառը եղանակն է և գիշերը այն պահը՝ յորում ես, դու, ինք՝ երեք գերանուններս ալ ի միասին ոսկի երազներ կ'ունենանք: Մէրիանի բունը չէր տանիք, ու ակնկառոյց իր աշքերովը կը նայէր աստղերու աչքերուն՝ հիացած, անթարթ, ընկղմած երանութեանց մէջ: Զենք կը նար որոշակի ըսել թէ այս երկու իւրաքու նայող բիբերէն՝ ո՛րը պէտք էր շիկ-

նէր ու կոպերը վար առնէր, բայց այս ճիշդ է որ աստղերը առտուան դէմ կը նուաւ-դէին: Համոյ զինք սթափեցուց այն հիացումն: Անիկայ սկսաւ ձեռքեր շարժել, բառեր մը կցկցել, զորս Մէրիան չհաս-կնալով, ի՞նչպէս, հարցուց: Բայց Համոյ շարունակեց նոյն անկապ խօսքերը: Երա-զին մէջ կը խօսէր:

Ասկից աւելի հետաքրքրական խոստո-վանութիւն կ'ուզէք: Մէրիան քանի մը բառ ուզեց հաւաքել այս զիշերային մեռնախօսութենէն՝ որ անոր սրտի խորերէն կու գային. Մէրիան, Գոնսէ, ոսկի, պա-րատ և դարձեալ Մէրիան: Մէրիան ուրա-խացաւ որ իր երկան սրտին առաջին և վերջին ձայնը ինքն եղաւ: Բայց քիչ մը ձանձրացած նոյն բաները անընդհատ լսե-լէ, շատ ալ հետաքրքրուած զանոնք լու-սարանուած տեսնելու, ի՞նչ կայ, մարդ Աստուծոյ, հողիս հանեցիր, ըսելով՝ խթեց Համոյի կողը: Համոյ իր խորարթուն քու-նէն յանկարծ սթափիած՝ անբարբառ, ան-թարթ կը նայէր, և լուսնի ու աստղերու շողերով կրցաւ նշմարել որ Մէրիան կը ժպտէր:

ի՞նչ կը նայիս, հարցուց Մէրիան։
 — Դո՞ւ արթնցուցիր։
 — Այո՛: Ի՞նչ ընեմ, այնչափ անունս
 տուիր որ ստիպուեցայ արթնցնել։ Ի՞նչ
 կայ։
 — Երազս կէս թողուցիր։
 — Գարձեալ քնացիր, կ'ամբողջաց-
 նս։ Աղէկ երազ էր։
 — Հիանալի՛, կնիկ։ Անտառ կ'եր-
 թայի ու կու գայի, կու գայի ու կ'եր-
 թայի. Աստուած կօրհնէր իմ աշխատու-
 թիւնս, մենք խնայողութիւն կ'ընէինք և
 ոսկիները իրարու վրայ կը դիզուէին ու
 կը դիզուէին։
 — Հանգիստ կ'ասլրինք, ի՞նչ պիտի
 ընենք այդ գեղինները, ընդհատեց Մէրիան։
 — Կը տեսնես, կնիկ, — Համոն զի-
 շերուան թափանցիկ նսեմին մէջ բազուկը
 երկնցուց դէպի մերձակայ անշուք տա-
 նիբները, — կը տեսնես Մարտոյին տու-
 նը, Արգէին տունը, Ապրոյին տունը, զա-
 սոնք բոլոր գնած ու հարթյատակ էի ըրած։
 Հրաման դրկեցի, շուտով հարիւրաւոր բա-
 նուորներ սկսան պալատի մը հիմերը փո-
 րել, չորս կողմը պարտէզներ ձեւել . . .

և ահա ճիշդ քու հօրդ պալատին դիմաց
 ուրիշ մ'ալ կանգնած էր, տասն անգամ
 անկից աւելի բարձր, աւելի մեծ, աւելի
 փառաւոր։ Երբ կ'ուզէի՝ քեզի հետ ներս
 մտած՝ ելլել պատշգամը նստիլ, մտիկ
 ընելու շատրուաններու երգին, դիտելու
 աստղերն . . . և ահա արթնցուցիր։

Մէրիան ժպտեցաւ. զեղնադալուկ ժպիտ
 մը՝ որ բան մ'ունէր լուսնի ու աստղերու
 շողերէն։ Յետոյ՝ տիրախառն եղանակով
 մը, գրեթէ երգելով, Պալատներ ու պար-
 տէզներ պէտք չեն, ըսաւ, Մէրիան եթէ
 պալատ ու պարտէզ ուզէր հոն կեցեր են,
 — և մատնանիշ ըրաւ քաղաքին ամենէն
 բարձր տունները, որոնցմէ զինք ուզած
 էին, — դու բաւական ես Մէրիանի։

Կնկան այս ազնիւ զգացումները Համոյի
 վարդագոյն երջանկութեան միակ՝ բայց
 սայրասուր փուշերն եղան՝ որոնք առոտու
 իրկուն կը ծակծկէին իր զիտակցութիւնն
 և ուղեղը՝ կարձես անոնց մէջ պալատին
 հիմերը խորցնելու, պարտէզներուն շավիդ-
 ները կտրատելու և մարգճակներն ածուա-
 տելու համար։

Իր պալատի ցնորակոծ յատակագիծը

իրացնելու համար, Համոյ՝ զրեթէ չէ՝ սկսաւ
սէր ունենալ իր Դոնտէին վրայ, քանի որ
անիկայ միակ օգնականն էր իր գաղափա-
րականին։ Խեղճ իշուկ, կարծես թէ կը
զգար որ յարգուած ու սիրուած էր, զրե-
թէ իշութինէ դուրս ելած։ Անոր համար
ես ալ կը զգուշանամ զրելու՝ Համոն էշը
առջեւը ձգած, մտրակելով՝ անտառ կ'եր-
թար, ինչպէս կ'ըսենք սովորաբար ուրիշ
էշերու ու փայտահարներու վրայ խօսե-
լով, այլ միշտ պիտի զրեմ, Համոն էշն
հետը առած՝ իրեւ իր տղաքներէն մէկը,
անտառ կ'երթար։

Եւ իրաւցնէ ի՞նչ կ'ընէին Համոյի տը-
րաքներն որ իրենց հօր սրտին մէջ այս-
քան լայն տեղ թողուցեր էին Դոնտէի, որ
արդէն կոկիկ ախոռ մ'ունէր։

Մէրիան առաջին տարիները զաւակ չէր
ունենար. զրացիները սկսան իրարու մէջ
շշնջել, մեղաղըել, այս բանս պատիժ մը
նկատել անհնազանդ աղջիկներուն։ Խեղճը
շատ տեղ ուխտի գնաց, մեղրամոմ վա-
ռեց, բայց կ'երեւի թէ դեռ տղարերքի
սրբավայրը չէր գտած։ Պառաւ մը, ուս-
կից օրին մէկը խաւրծիւ կը գնէր, խոր-

հուրդ տուաւ իրեն Յանդանեայ երթալ։
Պառաւը պատմութիւններու անվերջ շար-
քով մը իր ըսածը հաստատեց ու Մէրիանը
համոզեց, որ խաւրծիլի ամբողջ բեռը անկէ
գնեց, ու քիչ օր վերջ Յանդանեայ հան-
դիպեցաւ անոր։ Առուր Ազրերիկ լսեց Մե-
րիանի խնդիրքը ու կատարեց։ Համոյ ամ-
ընդմէջ չորս արու զաւակ ունեցաւ։ Բայց
ինք որքան ինսամք տարաւ, տղաքներ այն-
քան գէշ մեծցան, և հակառակ առածին
այս բարի ծառերէն՝ չար պտուղներ յա-
ռաջ եկան։ Տարիքնին առածնուն պէս,
չորսն ալ իրենք զիրենք ախտերու տուին,
և զարիք դուրբաթ գնացին թաղուելու մո-
ռացութեան մէջ, այնչափ իսոր որ Մե-
րիան զգացած վիշտն ալ մոոցաւ, վշա-
ցնողներն ալ։ Որով իր մտածութեան միակ
առարկայն գարձեալ ու միշտ Համոն մնաց,
որու հասցէին Աստուծոյ օր չէր անցներ
առանց քանի մը աղեղնաբանութիւններ
ուղղելու, սկսեալ Օգոստոսի այն զիշերէն՝
յորում նա երազը պատմած էր։ Համոյ,
ուր հասաւ պալատը, Համոյ, վաղը, երբ
պիտի կըուինք հոն։

Համոյ առջի բերան երբեմն՝ Դեռ կեցիր,

կ'ըսէր, յետոյ լոեց, յետոյ տիպեցաւ, ա-
ւելի իր ապարդիւն ճիզերէն սրտառեալ՝
քան կնկան երգիծանքներէն։ Բայց քանի
մը շաբաթներէ ի վեր լուրջ, խորհրդաւոր
լուրթիւն մ'ունէր, շատ քիչ անզամ լու-
սաւորուած ազօտանշոյլ ժպիտով մը՝ զոր
շուտով կը մարէր առատ, բարեձեւ ըն-
չացքներուն տակ։ Մէրիան, որ աւելի
վարժութիւն ունէր Համոյի երեսի վրայ
զալիք օգերեւոյթները օրերով յառաջ նա-
խազգալու, քան երկնից երեսին վրայ, չէր
կրցած գեռ այս լուրթեան խորը քո-
ղախնդրել։

Ը

Ա ՅՆ պահում՝ յորում կը սկսի մեր
պատմութիւնը և յորում Մէրիան ծուած
ամանը կը լուար, երեսունուհինզը նոր»
անցուցած էր։ Շարժումները նուազ ար-
ձակիամարձակ, քալուածքը թեթեւ մը
կթուցեալ, դէմքին գծերը աշնանազեկոյց
թառամութիւն մ'ունենալով հանդերձ, կի-
մացնէին որ գեռ նոր հարս եղած ատեն,
շատ գեղեցիկ եղած պիտի ըլլար, Պրաք-
սիտեղէսի Աստղիկ մը։

Անցեալ օրերը ձեռքս Յուշիկներու հա-
տորի մը գնաց։ Ակսայ ցանցիր թղթատել.
Էջ 151 կեցայ, տերեւ մը կար հոն վար-
դի, զոր տարիներ յառաջ դրած էի։ Խեղա-
տերեւ, ազազուն, գեղնաշորթ ցամաքու-
թիւն մը դարձեր էր. և սակայն խորա-
պէս յուզեց զիս. վերջապէս վարդի տե-
րեւ մըն էր։ Մէրիան ալ՝ տարիներու ծալ-

բերուն մէջ թաղուած ու թօշնած, համակրելի էր գեռ քանի որ շարունակութիւնն էր երիտասարդ Մէրիանին: Իր անցեալի գեղեցկութենէն անշէջ՝ միայն նայուածքները պահած էր, թուխ ու թափանցիկ ինչպէս մայլսի գիշերները, խորունկ ու խոնաւ ինչպէս ծովը:

Այն շատախոսութեանց երկար միջնարարին՝ զոր վիպասանները կ'անցնեն դիրքերը ստեղծելու, իրենց անձնաւորութիւնները ժամանակ կը վաստըկին գործերն աւարտելու: Իմ ալ այս քազմաբանութեանս վերջանալուն, Մէրիանի առջեւէն անցաւ քաղաքի նախիրը դանդաղաքայլ, կաթով լեցուն ծիծերը օրօրուն, անցան նաեւ զպրոցի տղաքները, վագելով, բանւորները՝ բահերնին ուսերնին զարկած, խանութպանները՝ ձերքերնին կանաչեղէնի կապոցներ բռնած, աղաները՝ հանդարտ իւրարու հետ խօսելով և սիկարի ծովսի ուլորքներ օդին մէջ տարածելով: Շուտով փողոցը հանդարտեցաւ և աւելի ամայի դարձաւ. բայց Մէրիան ալ պուտուկը մասմաքուր դարձուցած, հինգշաբթի օրուան հոտը դուրս հանած, ներս մտաւ ուրբաթօրուան հոտով լեցնելու:

Անիկայ դրաւ խաչերկաթները օճախին վրայ, ուր դիզուած էր վառելիքը, պուտուկն ալ անոնց վրայ տեղաւորեց: Առաւ արեթն ու կայծքարը: Երկու անգամ ըստ սովորութեան զարկաւ. - կայծ չկար: Շարունակեց զարնել չորս հինգ անգամ, բայց կարծես կրակը մարած էր քարին երակներուն մէջ: Զարկ ու զարկ. արդիսնքը ոչինչ: Մէրիան տաքցաւ. աւելի տազնապափոյթ տեղացին հարուածները քարին ու արեթին գլխուն. քանի մը կայծեր փայլվլացին, թօթափեցան և ընդհուպ մարեցան, արեթը կրակ չառաւ, և սակայն թաց ալ չէր: Մէրիան սկսաւ ճշգոհիւ, ապարդիւն զարկերը կրկնուեցան, յուսահատած գետին ձգելու վրայ էր, և ահա արեթէն մուխ ու խանձելու հոտ մ'արձը կուեցաւ. Մէրիան հանգիստ շունչ մ'առաւ:

Մոմշորով պատեց արեթը. փշեց, արծարծեց և զգուշութեամբ զետեղեց չոր ցախերու գիրկը, օճախին մէջ: Ինքը մէկ ծունը գետինը դրած, կորաքամակ, երեսը քիչ մը վեր բռնած դէպ ի օճախը, կը շարունակէր շունչով կրակն արծարծել, նախ մեղմով, յետով սաստիկ: Փայտերը

պիտի բռնկին, կ'ուզեն բռնկիլ, բայց չեն
բռնկիր: Մէրիան կը փչէ ու կը փչէ.
խանձողը կ'արծարծի, փայտերը կը լու-
սաւորուին, ծուփի բարակ ոլորք մը կ'ար-
ծակոփի և ամէն բան շուտով կ'անհետա-
նայ: Տէ՛ր Աստուած, այս ինչ չար սա-
տանայ նստած է ցախերուն վրայ, հառա-
չեց Մէրիան, ու շարունակեց փչել, այ-
տերը կարմրցած և լուսաւոր:

Այս միջոցին հեռուն շառաչ մը լսուե-
ցաւ. ամբողջ տունը ցնցուեցաւ. աւել մը
որ օճախին քով, անկիւնը կեցած էր,
ինքն իրեն վար ընկաւ. բայց միանգամայն
ծուփի շատ մը ոլորքներ ելան Մէրիանի
դէմքը ծածկեցին, ցախերը սակայն չքորն-
կեցան: Մէրիան հեղձամղձուկ չըլլալու
համար ետեւ քաշուած միջոց, թեթեւ մը
զարնուեցաւ թաճրիքի մոյթին, որուն վը-
րայ դիզուած էին խոհանոցի ու սեղանի
սպասները. բայց այնչափ թեթեւ, որ ինքն
ալ չիմացաւ. այսուհանդերձ պղնձէ սկու-
տեղ մը վար ընկաւ և մեծ ազմուկով,
զլորելով զնաց անկիւն մը հանդարտեցաւ:
Մէրիան գոյնը նետեց: Հեռուէն լսուեցաւ
շան մը ոռնոցը, երկայն, չարագուշակ:
Մէրիան երեսը խաչ հանեց:

Ծուփերը փարատեցան, յերեւան եկաւ
խանձողը, բայց աւելի նուաղած, առկայծ,
որուն հետ պիտի մարէր նաեւ Մէրիանի
յոյսը: Անիկայ շարունակեց փչել մեղմով.
դարձեալ գունդ գունդ ծուփեր աւելի հա-
պլստէպ, աւելի խուռնախիտ բարձրացան՝
խանձողը ծածկելով իր աչքերէն: Աքա-
ղաղը՝ որ քիչ հեռուն փայտի դէզերուն
վրայ թառած էր, թեւերը թփոսացուց
յանկարծ ու երեք անգամ ետեւէ ետեւ
կանչեց:

Այս տարաժամ պահուն, մութին ու
լուսթեան մէջ, զիտէր որչափ տիսրազգե-
ցիկ է այս կանչը: Մէրիան ըստ սովո-
րութեան ելաւ անոր զլուփսը կտրելու,
բայց այն միայնութեան մէջ վախեցաւ քայլ
մ'իսկ յառաջ առնելու, անոր մօտենալու:
Աքաղաղը անգամ մըն ալ կանչեց: Մէ-
րիան փշաքաղեցաւ. պաղ քրտինք մը վը-
րան եկաւ: Օճախին ծուփն ալ սկսաւ
նուաղիլ: Եա, սուրբ Աստուածածին, օ-
ճախս կ'անցնի, հառաչեց խեղճ կնիկը,
ու սկսաւ փչել յուսահատ, հապստէպ ու
վճռական կերպով:

Սուրբ Աստուածածնայ անունով զան-

գուած այս շունչը իր ազդեցութիւնն ու
նեցաւ, փայտերը լուսաւորուեցան, բողը
բռնկեցաւ՝ կարմիր, ծածանուտ, խայտա-
լով ու խաղալով, գեղին փայլ մը ձգելով
դիմացը որմերուն վրայ և մինչեւ մութ
անկիւններ հասցընելով իր գուարթ ժպի-
տը : Բոցին լոյսովը տեսնուեցաւ նաեւ
Մէրիան, որ կը գողար ու շրթունքները կը
փսփսային Եւ արդ ի վերայ այստեղեաց յու-
սանառութեաց և անարկու սրտարեկու-
րեանց...:

Դէմքը տիսուր էր, շուարած. բիբերն
իբրեւ թէ սեւեռած ըլլային արեթին վրայ՝
որ չէր ուզեր վասիլ, օճախին վրայ՝ որ
կը մարէր, աւելին վրայ՝ որ ինքն իրեն վար
ընկաւ, ամանին վրայ՝ որ ինքն իրեն գլո-
րեցաւ, շան վրայ՝ որ ոռնաց, աքաղաղին
վրայ՝ որ կանչեց: Բոլոր ասոնք գէշ բա-
ներ են: Տան մը օճախը որ չվասի՛ և
ծովսը որ կը մարի՛: Ասոնք մէյմէկ բօ-
թեր են: Զախորդութիւնը վերահաս է իմ
տանս վրայ, մտածեց Մէրիան, Եա սուրբ
Աստուածածին դուն բարին յաջողէ, մըր-
մընջեց Մէրիան:

Ք

ԵՐԻ Համոյ սովորականէն ուշ ատեն
տուն մտաւ, Մէրիան դեռ դէմքին վրայ
յուզման հետքերը կը ցուցնէր. այնպէս որ
էրիկը կրցաւ անզրագառնալ և հարցնել
ի՞նչ կայ, Մէրիան:

— Ոչինչ. կերակուրը այսօր ատենին
չկրցայ պատրաստել:

— Եթէ այդ է միայն, փոյթ չէ. ա-
խորժ չունիմ:

կնիկը զարմացաւ, որովհետեւ առջի ան-
գամն էր որ Համոն ախորժ չէր ունենար:

— Բաներ մ'ալ հանզիպեցան որ չա-
րագուշակ էին աս մեր տան համար, շա-
րունակեց Մէրիան:

— Եթէ այդ է միայն, փոյթ չէ. ըսել
է որ այս տունը իր պաշտօնը աւարտելու
վրայ է: Աստուած, Աստուած, ի՞նչպէս
նախախնամող ես դու. բոյն մը չես աւրեր
առանց առաջուց ուրիշ մը պատրաստելու:

— Ի՞նչ կը խօսիս, այ մարդ, չեմ հասկնար:

— Բոել կ'ուզեմ որ վաղուցնէ սկսեալ՝ այս պատերն ալ մեզի պէտք չեն:

— Ի՞նչ կը խօսիս, այ մարդ, աւելի պայծառ եղիր, հոգիդ սիրես:

— Բոել կ'ուզեմ որ առաջնէ սկսեալ՝ այս տունը պիտի թողունք, ալ բանի չի գար, հասկցա՞ր: Ալ ասկից որոշ կընամ ըլլալ:

— Ի՞նչպէս, բացօթեա՞յ բնակելու համար. դեռ ցուրտ է:

— Ո՛չ հոգիս, բնակելու համար...

— Հոգիդ սիրես, մի տանջեր զիս:

— Պալատին մէջ:

— Ո՛չ, ո՞ւր պիտի շինես այս տաս փարանոց պալատը, որովհետեւ քսան փարանոցը մէկ զիշերուան մէջ չի բարձրանար, կատակարանեց Մէրիան վշտացած ժպիտով մը:

Ամէն բացատրութեան տեղ Համոյ կըրկնեց. Եւ սակայն վաղ առոտու պիտի մեկնինք:

— Ո՞ւր, մարդ Աստուծոյ, խելքիդ ետեւէն:

— Ճիշդ եթէ խելքս վնատոելու ելլենք, պալատը պիտի հասնինք, որովհետեւ խելքս հոն մնաց:

— Մարդ մը որ խելքը կորսնցուցերէ, ի՞նչ կընայ գտնել:

— Բուն ալ ասոր համար եկայ զքեզ չետս առնելու:

— Է՛ճ, պալատին ո՞ր դռնէն պիտի մտցնես զիս:

— Ուրկից որ կ'ուզես, առջեւէն, ետեւէն, կողմանակի, ամէն կողմէ:

— Հոգիդ սիրես թող այս կատակները, կըկնեց Մէրիան վերջաբանի շիշտով մը, եկուր կերպակունիս ուտենք, եփած է:

— Դու կ'ուզես կեր, ես ախորժ չունիմ. աս ալ զիտցիր որ առոտու կանուխ պիտի մեկնինք:

— Ո՞ւր Համոյ, ծայրէն սկսինք, խելքդ կորսնցուցիր. կեցիր նայինք դեռ յիսունը չանցուցինք:

Համոյ չուզելով ալ տանջել կնիկը որ արդէն վշտացեր էր, սիրալիր կերպով մը ձեռքէն բռնեց ու տարաւ պատուհանին գոզը նստեցուց, իր դիմացը:

Պարզ երկինք էր, աստղերը կը Փայ-

լէին, հեռուէն կը լուսէր գետի փշշոցը, քամիի մը պէս զով, օրօրի մը պէս հանողարտեցնող։ Հոս, հոն, ծառերու մէջ, զեռ լուսաւոր պատուհաններ կը տեսնուէին։ Քաղաքը քաշուեր էր բայց դեռ չէր քնացած։

Համոյ լուրջ՝ բայց համոզուած եղանակով մը սկսաւ. Մէրիան, անզրադարձած պիտի ըլլաս, որ բաւական ատենէի վեր մտածկոս էի։

— Ճիշդ երեք ամիս մը կ'ընէ։
— Աղէկ որ կ'ըսես, դժուար խաղ մը կը խաղայի, և այսօր վերջապէս զլուխ ելայ։

— Կորսնցնելով։
— Կեցի՛ր, կնիկ։ Գիտես որ պալատի մը մտածութիւնը՝ զքեզ երջանկացնելու համար, իմ սեւեռումս եղած էր։

— Եւ խենթութիւնդ։
— Կեցի՛ր կնիկ։ Բայց քանի որ օրերն ու տարիները յառաջ կ'երթային, աւելի կը սաստկանար, կը բռնանար վրաս, այս մտածութիւնը։ Կը տեսնէի որ կեանքս կ'անցնի, յիսունի մօտ եմ՝ զիտես, և դեռ ոսկիներս չէին ներեր ինծի պալատին ձե-

վին վրայ անգամ մտածելու։ Եւ սակայն ամէն տեղ՝ ծառի մը թուփին վրայ, ցուփըի մը տակ, տանիքներուն վրայ, բացօթեայ դաշտերուն մէջ, պարզ օդին մէջ, պարտէզներ կը տեսնէի ձեւաւոր կերպով կտրուած, մէջը պալատ մը հարիւրաւոր դռներով, աշտարակներով, պատուհաններով։ Ճակատին զիմացը լըճակ մըն էր, երկինքի պէս կապոյտ, բիւրեղի պէս վճիտ։ Ես լճակին ափին վրայ էի. դու վերը պատշգամը . . . :

Գլուխս այս մտածութեամբ, աչքերս այս պատկերներով լեցուն, անտառն էի փայտ կտրելու։ Աշխատելու յօժարութիւն չունէի. ժամերով կացինս ձեռքս էր, բայց դեռ բեռս չէի կազմած։ Վեր կը վերցնէի երկաթը՝ օդին մէջ. փայտին վրայ՝ զոր պիտի կտրէի, կ'երեւնար պալատը, իր պարտէզներովը, իր հարիւրաւոր պատուհաններովը, իր ապակիներովը, իր լիճերովը և քու դէմքը մէջը. ես կը զիտէի ու կը զիտէի։ Աթափելուս՝ կը գտնէի կացինս վեր, օդին մէջ՝ ճիշդ նոյն զիրքով կեցած։ Իմ յափշտակութեան ժամերուս քանի մը անգամ հարուած տուի պարապին, և իմ

բռնութենէս մղուած՝ քամակոր հարուածիս
ետեւէն կ'երթայի, կ'երթայի, յետոյ գե-
տին կը զարնուէի: Յաւէն սթափած՝ կ'ի-
մանայի որ հարուած օղին մէջ եմ տուած,
կարծելով ծառի մը բուն տեսնել հոն, ուր
շկար:

Աշխատութիւնս ձգեցի. զլուխս վեր ա-
ռի, աղուոր արեւ էր. տերեւները դեռ թաց
էին զիշերուան անձրեւէն. շողերը անոնց
վրայ զարնելով աղամանդի պէս կը փայ-
լէին: Հինաւուրց եղեւինները՝ ջահեր կ'ե-
րեւէին, հատուածակող ապակիներով զար-
դարուած: Հիացած՝ սկսայ քալել, զլուս
մէջ ունենալով պալատի մտածութիւնը,
աչքերուս մէջ անոր պատկերը:

Քալեցի ու քալեցի անտառին մէջ, ոչ
մէկ ուղղութեամբ. իսելքս վրաս չէր որ
կարենայի զիս կառավարել: Գլխակոր կ'եր-
թայի, ուր՝ ես ալ չէի զիտեր: Եւ ահա
ականջիս շշունջներ զարկին. կարծեցի լսել
ջրի ձայն, մարդու ոտնաձայն, ըրբիջներ:
Գլխախս վեր առի: Տէր իմ Աստուած, ի՞նչ
էր տեսած: Պալատ մը տասն անգամ
աւելի բարձր քան հօրդ, հարիւրաւոր
գոներով, պատուհաններով, պարտէզնե-

րով, լիճերով: Երած թէ իրականութիւն,
մտածեցի: Բայց դու կը պակսէիր պատշգա-
մին վրայ, և իմացայ որ իմս չէր: Այսու-
հանդերձ այսչափ նմանութիւն գտնելով
իմ երազածին հետ, յառաջ գնացի աւելի
մօտէն դիտելու:

Մարդ մը յայտնուեցաւ, որ զբան դի-
մաց վեր վար կը ճեմէր: Գիրուկ, զուարթ-
երես, բարձրահասակ քառասունոց մը: Իր
մէկ դարձին՝ ակնարկը ինծի հանդիպեցաւ
ու քանի մը ակնթարթ վրաս մնաց: Նա-
յուածքը արհամարհական չէր, բայց չհա-
մարձակեցայ խօսք մը փոխանակելու. փա-
փաք մը միայն ունեցայ հետը խօսելու:
Պալատը զիտելով հանդերձ՝ առիթ մը կը
փնտոէի ուշադրութիւնը վերստին վրաս
դարձնելու: Բարեբախտաբար համրիչը
վար ընկաւ: Փութով վազեցի, ծռեցայ,
առի գետնէն և շնորհալի կերպով մը իրեն
տուի: Մարդը նայեցաւ բարի աչքերով,
զրեթէ ծիծաղող: Այս բարեհաճութիւնը
բարեւ մը համարեցայ, և Ծառայ եմ, ըսի
ծռելով:

— Պալատը կը զիտես, ըսաւ մարդը
անփութութեամբ:

— Հիանալի է, տէր իմ, պատասխանեցի:

— Եկրթ ճաշակ ունիս, աւելցուց մարդը, անտառապահ մըն ես:

— Ո՛չ, տէր, փայտահար:

— Վաղը բեռ մը ինձի կը բերես, պատուիրեց մարդը, և այսպէս դու տոիթ կ'ունենաս կը կին անգամ այս պալատը տեսնելու:

Ես մինչեւ գետին խոնարհեցայ: Մարդը արդէն ներս քաշուած. էր:

Ի զարձիս շուարեցայ. յափշտակութեանս մէջ՝ անտառին բոլորովին անծանօթ տեղեր գնացեր էի, զորս մինչեւ այն ատեն չէի տեսած: Ասդին գնացի, անդին դարձայ, բայց ամէն տեղ նշաններ դնելով, որպէս զի միւս օրը անխափան կարենայի փայտը տանիլ: Ատուերը երթաւլով կը թանձրանար անտառին մէջ, զիշերը թափառելով պիտի անցնէի, երբ Դոնտէիս ձայնը՝ ականջիս զարկաւ: Ահ, իմ բարի Դոնտէս. քայլերս իրեն ուղղեցի. իւեղձ իշուկ. իմ ոտնաձայնիս ականջները տնկեց: Կ'ուգէր արմատէն փրցնել ծառը, որուն կտպած էի զինքը, ինձ ընդառաջ

գալու համար: Կ'ուգէր իմացնել որ գառնալու ժամն էր, և իրաւցնէ ստուերները երկնցեր էին: Ես այն օր քիչ բեցուցի զինք. փայտ ալ չէի կտրած արդէն:

Անձկութեամբ երկրորդ օրուան կը սպասէի, և զիտես թէ ատենէ մ'ի վեր՝ սովորականէն կանուխ անտառ կ'երթայի: Ազէկ բեռ մը փայտ պալատը տարի: Մարդը դրանը զիմաց գտայ, որ ժամացաւ: ինչ բեռն, ըստ, դու քաջ փայտահար մըն ես: Հրաման մը տուաւ՝ և չեմ զիտեր ուսկից, քանի մը ծառաներ զիմացս տընկուեցան, կոնակս թեթեւցուցին: Գինը ինչ է, հարցուց անհոգ ձայնով մը, և առանց պատասխանի սպասելու, այնչափ առատօրէն վճարեց, որ ալ գնոյն վրայ չմտածեցի:

Մեր յարաբերութիւնները կանոնաւոր գարձան. առանց զիրար տեսնելու չէինք կը նար անցնել. և միշտ մեր սրտերը աւելի զիրար կը հասկնային: Մարդը հետզհետէ վճարելէ զատ ինձի զինի հրամցուց, յետոյ կերակուր ալ տուաւ, յետոյ կերակուրին ատեն քովս ալ նստեցաւ: Ահ, որչափ աննման այս մեր աղաներուն:

Հետաքրքրուեցաւ խեղճ փայտահարիս
կեանքով: Ես ամէն բան իրեն մանրամասն
պատմեցի: Քու գէպքդ զինքը շատ յուղեց.
իրեն համար դու ամենէն գեղեցիկ և ա-
մենէն բարի կինն եղար:

Ահաւասիկ ինչ որ չարն է, մտածեց
Մէրիան, սարսոաց, սոսկաց, զսպեց զինք.
և աւելի հետաքրքրութեամբ՝ բայց առանց
դուրսէն ցուցնելու, սկսաւ հետեւիլ պատ-
մութեանը:

Օրեր յառաջ կ'երթային. ես համար-
ձակեցայ առանց փայտ տանելու ալ պա-
լատը երթալ. բարեկամ էինք այլ եւս:

Իրիկուն մը հոն բազմութին տեսայ երի-
տասարդներու, աղաներու, բամբիշներու:
Մեղանի վրայ էին: Երրէք այնպէս ուրախ
ընկերութին չէի տեսած. կ'ուտէին կը
խմէին, կ'երգէին, կը կատակարանէին. ու
յետոյ պար մը բոնեցին պարսկական նկա-
րէն գորգերու վրայ: Վարդի հոտը լեցու-
ցեր էր օդը: Ապրիլն ալ աս է, մտածեցի:
Ի զուր տեղ չեմ երազած պալատ մը: Այս,
եթէ ասիկայ իմս ըլլար: Երբ նսեմը թան-
ձրացաւ, աշտանակեցին ձիեր, և ջահա-
կիր սպասաւորներ առջեւնին, որոնք ան-

տառի ծառերուն բուներն ու շաւիղները
կը լուսաւորէին, խորասուզուեցան կա-
նանչութեանց մէջ: Ես լսեցի հեռուէն ի-
րենց բրբիջները: Ո՛չ, ինչ զոհ սրտերու
ձայներ: Շըջակայ ժայռերն անզամ ցաղցը
կերպով կրկնեցին զանոնք: Գիտե՞ս թէ որ-
չափ կը փափաքէի ես ալ քեզի հետ նոյն
արշաւանքին մասն կազմել այն իրիկուն:

Ուրիշ իրկուններ ալ նոյն տեսակ հան-
դէմներ կրկնուեցան. միշտ աւելի հրապու-
րական յաւելուածներով. որսի ալ կ'ել-
նէին միաբան. հին ցաջերու վէպերէն կը-
տորներ կը ձեւացնէին: Համարձակեցայ,
Զարւէդի հարցուցի, — այս անունը կու
տային իմ բարեկամիս հետը խօսած միշ-
ջոց, — որո՞նք էին այս հիւրերը: Ժպտեցաւ.
շըջակայ իշխաններ են, ըսաւ. եղանակ-
ներ կան որ ամէնքը այս դղեակը կը հա-
ւաքուին: Գիտեն որ ես հարուստ եմ. այս-
պէս պալատներ ունիմ ամենէն բանաստեղ-
ծական զիրքերու վրայ, զետերու եզերք-
ները, անմատոյց սարաւանդներու վրայ,
ծառազարդ բլուրներու և գարերու վրայ:
Բոլոր այս պալատներուն համար ժառանգ
մը չունիմ: Կը հրափրեմ ուզած մարդիկս,

անոնց հետ կ'ուտեմ, կը զուարճանամ, ապագային վրայ չեմ մտածեր. ու մեռնելու օրը կը ձգեմ պալատներս անոնց, զորս կը սիրեմ:

Ես մարդուն նայեցայ. արդէն իրեն կը նայէի. ըսել կ'ուզեմ որ նայուածքիս մէջ բան մ'աւելցուցի, որ ըսել կ'ուզէր ինձի չեմ թողուր այս պալատը: Զարւէդ ժպտեցաւ. այս մարդը ծիծաղ չունի. միշտ կը ժալտի. կ'ուզեմ գու ալ վաղը անոնց հետ սեղանի վրայ գտնուիլ, հարցուց ինձի: Ես զրկարաց ընդունեցայ առաջարկը: Եւ եթէ այն օրը խոր գիշեր տուն դարձայ, պատճառն այս էր:

Դերքին ուրախութիւնս մեծ էր, կը մտածէի որ կամաց կամաց սրտին մէջ կը մտնեմ:

Եեղանի վրայ ամէնուն դիմաց բամբիշ մըն ալ կար. երբ ևս ներս մտայ շքեղ զգեստներու մէջ, զորս իմ բարեկամս Զարւէդ ինձի տուաւ, ամէնըը զիս այնպէս սիրով ողջունեցին, իբրեւ իրենց պէս իշխան մըլլայի, և հինաւուրց բարեկամ: Ես կը մտածէի որ իմ դիմացս դատարկ պիտի մնար, դու հոն չէիր: Յանկարծ, չան-

դրադարձայ ուրկից, ներս մտած ու դիմացս նստած էր չարաճճիկ մը. կը ժպտէր, կը խօսէր, կը խմէր, կատակ կ'ընէր: Սիրու վկայ է որ զքեզ չմոռցայ. խօսք մը չփոխանակեցի հետը, և կը զղջամ որ զգուշութիւնս նոյն խկ տմարդի ըրաւ զիս: Զարւէդ, որ անզրագալրձաւ այս բանս, վերջը ինձի մօտեցաւ և ականջս ի վար փսփսած, «կ'երեւիթէ գու Մէրիանէ զատ ուրիշ ոչ ոքէ համ կ'առնես»:

Մէրիան սարսուց, սոսկաց, զսպեց ինքզինք, և անձկութեամբ պատմութեան վերջանալուն կը սպասէր:

Այլ եւս Զարւէդի մտերիմն էի, յառաջ տարաւ Համոյ. անիկայ սկսաւ իր ապրելու կերպը ինձի բացատրել: Ինք դեռ ուրիշ շատ պալատներ ունի. իրացանչիւրին մէջ տարին ամիս մը հազիւ կը հասնի բնակելու: Ամէն մէկը իր սիրած մարդու մը յանձնած է որ ափրոջ պէս կը բնակի հոն, վայելելով և վատնելով իր ոսկիները որ չեն սպառիր, թէեւ մեր Աբազն անգամ երբեմն երբեմն կը նուազի: Եւ կը մտածէ անոնցմէ իւրաքանչիւրը ժառանցութիւն ձգել անոր՝ որուն վրայ որ

վայրկենաբար համակրութիւն ունենայ: Իմ
ըովս, զիտես, ազնիւ կերպեր չեն պակ-
սիր. այնպէս որ ասոնց շնորհիւ կրնամ
ձեռք ձգել այն բաները՝ որոնց որ ոչ
հարստութիւնս, ոչ կարողութիւնս, ոչ ալ
ակնկալութիւնս կը հասնի, և ինչպէս որ,
— Համոյ ժպտելով Մէրփանի նայեցաւ, —
և ինչպէս որ Մէրփանի խելքը ետեւէս
թոռցի, շարունակեց զրեթէ երգելով, ե-
րէկ ալ Զաւէդի բերնէն խոստում մը
թուաւ որ երազներս իրացուց, զրեզ եր-
ջանկացուց, զիս հանգստացուց:

Ուրեմն երէկ ալ դարձեալ խօսք կ'ընէր
իր պալատներուն վրայ: Յայտնեց թէ դեռ
մէկը չէր գտած, որուն յանձնէր իմ յա-
ճախած դղեակը: Ես չկրցայ ակամայ ժպիտ
մը զսպել. ինը ալ ժպտեցաւ:

Ե՛ս, կ'երեւի թէ բախտը քեզի պահեր
է զայս, ըստեւ, — ո՛չ ինչպէս անոյշ էր
այս ձայնը, — վաղը Մէրփանի հետ կու
գաս հոս կը բնակիս: Ես քմահաճոյ մարդ
մըն եմ, թերեւս ուրիշի թողում եթէ վաղը
չգաս Մէրփանի հետ: Կրնայի ասոր դուռը
փակ պահել, բայց ես կ'ուզեմ որ իմ
ոտունս շէն ըլլայ ընտանիքով, որ ուտեն

խմեն, զուարթացնեն, վայելեն: Ոչինչ
աւելի բարի աշխարհիս մէջ քան վայե-
լել և վայելցնել: Ես վաղն ալ դեռ հոս
եմ. զնա՛ Մէրփանը բեր, որպէս զի ցուց-
նեմ ծառաներուս իրենց տէրն ու տիրու-
հին, որոնց պիտի հնազանդին իմ բացա-
կայութեանս տառեն: Եւ կ'ուզեմ որ իմ
դռնէս չթողուք անցնիլ մէկը՝ առանց զի-
նովցնելու և յափրացնելու:

Մէրփան, գոչեց Համոյ ի վերջ իր
խօսքին, վաղուընէ սկսեալ դարձեալ տաս-
նուհինգ տարեկան կ'ըլլանք:

՚

ԱԱՄԱՆԱԿԱԳԻՐՆԵՐԻՆ ոչ ոք Զարւէզի մէկ չար կամ բարի գործը չէ նշանակած և ոչ ալ անունը։ Աշխարհագիրներն ալ հաւասարապէս լուր չունին իր պալատներու մասին, որոնց աւերակներն անգամ դժուար եղած է պեղումներով զբանել։ Համոյի տեսածը կրկներեւոյթ մըն էր, նշանարուած անձրեւի կաթիլներէ շողշողուն ծառերուն վրայ. — սեւեռո՞ւմ մըն էր, որ իր բորբոքման ժամերուն շօշափելի գիծեր կ'առնէր. — չար դեմի մը պատրանքն էր, որ այս բարի՝ բայց բռնկած երեւակայութեամբ մարդը կ'ուզէր մոլորցնել։ Բան մը չեմ կրնար ըսել. բայց այս չափս ստոյգ է որ Համոյ օրերէ ի վեր նոյն ժամուն, նոյն տեսլը, նոյն պալատը, նոյն մարդը կը տեսնէր, կը խօսէր, կը հարցնէր, կը լսէր, կը պատասխանէր։ Նա

այնքան համոզուած էր իր տեսածին՝ որ բան իրմէ դուրս ոչ ոք։ Այս բանիս մէջ իրեն հակառակիլ, զինք յիմար, ստախօս, խաբերայ կոչել էր յայտնապէս։ Այնքան հրամայական, այնքան համոզուած էր իր խօսելու շեշտին մէջ, որ Մէրիան և ոչ իսկ համարձակեցաւ հարցափորձել, թէեւ բիւր տարակոյսներ կը տանջէին իր հոգին։ Ու մենախոնութիւնը իր մէջը շարունակեց լուելեայն։

Մէնաւոր անտառին մէջ պալատ մը, ինչպէս կարելի է որ մէկը տեսած չըլւլայ։ Համոն միակը չէ որ նոյն անտառը կ'երթայ։ Զարւէզ . . . , բայց ովկ է այս Զարւէզը։ Մանօթ իշխաններուն մէջ մէկը չկայ որ այս անունը կըէ։ Անուն մըն է որ առաջին անգամ կը լսուի։ Տէր Աստուած, չեռու պահէ զիս իր դէմքէն։ Եթէ իրօք այսպէս մէկը կայ, անկարելի է որ գիւղացիները չգիտնային. քանի որ ոչ ոք կը յիշէ չարիք մը անկէ կրած. ոչ յետ հնձելու ցորենի դէզերը կրակի տրուած, ոչ կինը բռնաբարուած և ոչ աղջիկը առեւանգուած։ Կենցաղապէս մարդ մըն է եղեր, դղեակներու տէր, տունը անծանօթ-

ներով լեցուն։ Ուսկից կու գան այսքան բազմութիւն։ էրիկս չէ անդրադարձած։ իրը յանկարծոյն մէջ տեղ կը տնկուին եղեր։ Ո՞հ Համոյ խենթ էր. ինչու չհարցուցիր թէ իր հայրը ով եղած է, ինչ են այս մարդկանց անունները, զով կը ճանչնար բաղաբին մէջ, ի՞նչ կրօնք ունէր։ Քիւրտ է, տաճիկ, հայ քրիստոնեայ։ Աստուած պահէ եթէ... Ու հոս Մէրիիանի մենախոռնութինը աւելի տխուր, սարասփելի կերպարանք առաւ։ Ես հոն ըլլալու էի, շարունակեց մտքն, որ հարցումներով տանջէի զինք։ Յանկարծ քիւրտ բէկ մըլլայ, տաճիկ աղայ մը որ այս միջոցը գտած է զիս ձեռք ձգելու։ Անմիտ Համոյ, իմ անունս ինչու տուիր. չէր զիսեր որ այս երկրին մէջ քառասուննալ անցնին կանայք դեռ ստիպուած են երեսնին զոց պահել։ Ի՞նչ փորձանք էր զլիսու եկաւ, Աստուած, ո՞ր մեղքիս համար։ Եւ Մէրիան հոս տխրախառն կը յիշէր իր ամուսնութիւնը առանց հօրը կամքին։ Իմ անունս ստէպ կրկնուած։ ինչպէս ալ միտքը պահած է սատանան. բմահաճոյ մարդ մըն է եղեր. չէ՞ր կրնար

Համոյի յանձնել պալատն ու ելլել կորսուիլ, եթէ կը սիրէր զինքը, եթէ իրաւցնէ բարիք կ'ուզէր ընել։ Զէ, անպատճառ զիս կ'ուզէ եղեր, Գնա Մէրիիան բեր, վաղը առառու, ո՞հ միտքը չար է, չար։ Բայց այս Զարւէդ ըսածն եթէ քիւրտ է եթէ տաճիկ, երբէր այսչափ առատածեռն, բաղաքավար պիտի չըլլար։ Մտերմանալ անհաւատի մը հետ, սիրել զանիկայ՝ առանց անկից շահ մը ունենալու, ո՞հ երբէր քիւրտ մը, տաճիկ մը այս աստիճան պիտի չազնուանայ։ Դեւերը աւելի հրապուրական ձեւերով կը փորձէն զմարդ քան այս անկրօնները։ Ի՞նչ կրօնք ունէր Զարւէդ, դարձեալ զրաւեց Մէրիիանի միտքը։ Համոն երբէր Աստուծոյ անունը տուաւ, Հաւատով խոստովանիմի տուն մը ըսաւ, Որդի Աստուծոյ կենդանուոյն յիշեց, Հայր մեր մը, Եա՛ սուրբ Աստուածածին մը կամացուկ մը մոքէն անցուց։

Ոյս անուան՝ Մէրիիան կարծեց Զարւէդն իր զիմացը, իր մէջը տեսնել, ոչ չնորհալի ժպիտով մը ինչպէս տեսած էր Համոն, այլ մազերը խառնափնդոր, Խըռուացեալ, աչքերը արիւնով լեցուն ու

խոլոր, բերնէն ծուխ արձկելով՝ իրը թէ բոլոր դժոխվի հնոցը փորուն մէջ վառէր ու ներսէն բոլոր զատապարտեալներուն ոռնալներն ու անէծքները լսուէին։ Մէրիան փշաբաղեցաւ. և երկճիղ նայուածք մը ձգելով Համոյի վրայ – ի՞նչ կրօնք ունի Զարւէդ, հարցուց։

— Իմ բարեկամս Զարւէդ, երգեց Համոյ, մարդ մըն է որ աղքատ փայտահարի մը հետ կը մտերմանայ, ամենուն ձրիարար կը փայելցնէ, ամբողջ պալատներ ընծայ կու տայ, կ'ուզէ որ իր դռնէն աղքատ մը չանցնի առանց զինովիալու և յափրանալու, ի՞նչ կրնայ ըլլալ ասանկ մարդ մը եթէ ոչ հայ քրիստոնեայ, վաղը երր հոն հասնինք, նայինք կը համարձակիս հարցնել։

Մէրիան կը հակամիտէր համոզուիլ որ Զարւէդը չարդեւի մէկ կերպարանափոխութիւնն ըլլայ, բայց այսքան մարդասիրութիւնը. ոչ. դեւ չի կրնար ըլլալ, կը մտածէր։ Ինչ որ ժիտած էր, իսկոյն կը հաստատէր՝ յիշելով որ սատանաներն ալ երեմն կը դառնան իրենց հին հրեշտակային կերպարանքին, անմեղները խարելու հա-

մար, ու հոս կը յիշէր Շողիկը։ Խեղճը, ի՞նչ գեղեցիկ ի՞նչ բարի աղջիկ էր, ուրիշ աղջիկներու հետ պարտէզին մէջ կը խաղար. բովի աւերակներուն վրայ, ուր տղաքները կը վախնային երթալ, զինուոր մը երեւցաւ ծիաւոր. բոլորն ալ խաղերը դաղլիցոցին անոր նայեցան։ Ի՞նչ մարդ, ի՞նչ զէնուզարդ և ի՞նչ ձի։ Դէմքը նայողը կ'ըսէր թէ Միքայէլ Հրեշտակապետն էր զինուած։ Խմելու ջուր ուզեց, խօսքը ամենուն ուզզելով, իսկ նայուածքը Շողիկին։ Երբ զեռ պզտիկ ենք՝ զիտէ՞ց ինչպէս կ'ուզէ մարդս հաճոյ ըլլալ։ Շողիկ վազեց ներսէն գաւաթով լեցուն ջուր բերաւ, վեր նայելով երկնցուց ծիաւորին։ Իր գաստակին մաս մը բացուեցաւ. ծիաւորը վար ծոեցաւ ջուրն առնելու։ Գաստակը տատանեցաւ ու Շողիկ սուր ձիչ մը արձակեց։ Իր խաղակից աղջիկները յանկարծակի եկան։ Երբ ուշքերնին վրանին եկաւ, Շողիկը մէջ տեղ չտեսան, ոչ ոք կար բովի աւերակներուն վրայ. չզիտցան ինչպէս եղաւ. չոր ու ամպի ճամբուն վրայ միայն փոշիի ամպ մը կը բարձրանար. իրենցմէ ոմանք կ'ըսէին թէ ծիու

սմբակներու քառատրոփի դրնդիւն ալ կը լսեն : Քիչ յետոյ զբնդիւնը դազրեցաւ, փոշին փարատեցաւ ու Շողիկը չկար . ան գնալն էր ու գնաց :

Մէրիան ուզեց Համոյի մտքին մէջ այս կարգի կասկածներ արթնցնել, և անվլատահ ձայնով մը՝ զրեթէ ինքն իրեն . Չարւէդ, ո՛հ, որչափ նման կը հնչէ Չարդեփ, այնպէս չէ, Համոյ, հոգիս :

— Չարդեւ փոխել իմ բարեկամս Չարւէդը, զայրացաւ Համոյ, որ ինձի պալատ մը կու տայ, որ իր դռնէն աղքատ մը չանցներ առանց զինովցնելու և յափրացը-նելու... : Ես կնիկ եմ, Մէրիան, որ դեւ-ւերը քովս մօտենան . շարաթներով նոյն պալատը տեսնել, նոյն անձը հոն գտնել, հետը ուտել, խմել, խօսիլ ու յետոյ պա-լատի մը խոստումն առնուլ... կնիկ դու կարծեմ ո՛չ զքեզ կը սիրես, ոչ զիս . քեզի համար տարիներով տանջուիլ, պալատը գտնել ու հիմայ դու դեւի վրայ կը մտա-ծես : Վազը կը տեսնես իմ բարեկամս, իր այն քաղցր ժպիտովը . նայինք չառ դեւի կերպարանք կը գտնես վրան՝ թէ հրեշտակի :

Մէրիան հարցին լուծման հասած էր : Սեւեռումները պէտք է տեղւոյն վրայ բժշկել : Գիտէր որ Համոյի զլսուն մէջ պալատը պիտի կործանէր . . . այլ ան-տառին մէջ՝ ուր կառուցուած էր : Բայց առառու կանուխ ճամբայ իյնա՞լ թէ չէ : Կարելի՞ էր վարանիլ : Պալատ մը իր էր-կան գաղափարականն էր եղած, ան ալ իր սիրոյն համար, և հիմայ թողուլ որ անիկայ փշրուի . . . եթէ չերթար՝ պիտի կոտրէր Համոն, և թերեւս պատառուածքը երկուքին ընդ մէջ այնչափ անջրպետուէր, որ միացումը ալ անկարելի դառնար : Այն ատեն ինչեր պիտի չըսէին իր հայրը, մայրը, գրացիները . Ահաւասիկ խենթ աղ-ջիկը, վերջ վերջ ինչ եղաւ : Խակ ինչպէս երթաւ եթէ Չարւէդը ըիւրտ մըն է, թուրք մըն է, ինչպէս կը տեսնուի իրեն ան-ցուցած իրկուններէն... Բայց ո՛չ . այնպէս չկրնար ըլլալ . այս մարդիկը երբէց այն աստիճան մարդավարի պիտի չըլլան : Խակ եթէ Չարւեղը գեւ մըն է... Խեղճ Շո-դիկ, ես ալ քու բախտիդ պիտի հանդի-պիմ եղեր...

Մէրիան իր մտածումներու ընթացքին

մէջ յանկարծ կեցաւ. նոր լոյս մը դիմացը
ծագած էր, զոր հակառակ իր մէջն ունե-
նալուն չէր նշմարած. այս նշոյլը իր բաւ-
դին աղամողեալ ճամբաները լուսաւորեց:

— Զարւելը թող գեւ մ'ըլլայ, գոչեց
մտքէն, ես իրեն ընդ յառաջ կ'երթամ:
Համոյ առուու կանուխ պիտի երթանք,
այնպէս չէ՛, շատ լաւ, — գոչեց բերնէն:

Համոյ բազուկները բացաւ զրկախառ-
նուելու, բայց Մէրիան հեռու բռնեց զա-
նիկայ իր մէկ ձեռքովն ու նոր հարցու-
մով մը.

— Ան չէ համա, տունը ի՞նչ պիտի
ընենք:

— Ա՛ւ աս տան վրայ մտածող կայ.
դուռը բաց կը թողունք ո՛վ խելք ունի՝
թող ներս մննէ, տիրէ: Բայց չէ. ես ալ
իմ Զարւէզ բարեկամիս պէս, կ'ուզեմ այս
անգամ վայրկենական բահաճոյթիս հե-
տեւիլ. և իմ քմահաճոյքս հիմայ կը խըն-
դրէ որ տունը իմ եղբօրորդւոյս, Աշիրին
ձգեմ: Հիմայ կանչենք զինք ու յանձնենք:

— Ի՞նչ հարկ կայ հիմայ տալ. ո՛վ
զիտէ մինչեւ վաղ իրկուն ի՞նչ կրնայ ըլ-
լալ. աշխարհէ է, կրնանք դառնալ:

— Ի՞նչ ըսիր, ի՞նչ ըսիր. դու միշտ
անախորժ բաներ կը փախցնես բերնէդ:
Ոչ դժոխք, ոչ արքայութիւն գացող ալ
չեն դառնար. և իմ պալատս արքայու-
թիւն մըն է:

— Իսկ անոնք որ գեռ ոչ դժոխք գա-
ցեր են և ոչ արքայութիւն, ինչպէս ես
ու դու, միշտ ետեւ կրնանք դառնալ, ա-
ւելցուց Մէրիան ձայնով մը որ շարունա-
կութիւնն էր էրկանք շեշտին, յետոյ իր
քիչ մը զայրագին եղանակովը:

— Ո՛չ, Համոյ, ալ հոս ինծի մտիկ
պիտի ընես. տունը ըսածիս պէս կ'ընենք.
դուռը կը գոցենք, բանալին սոզնակը կը
զնենք: Աշիր երանելի չէ. երբ տեսնէ որ
մէջը մարդ չկայ, պիտի զայ, դուռը զար-
նէ, բանայ ու բնակի: Մօտիկ ուրիշ ազ-
գական չկայ որ զատ բանայ հետը. անկէ
զատ՝ ըստ օրինաց իրեն կ'իյնայ ժառան-
գութիւն:

Համոյ ալ չկրցաւ երկնցնել, ու Մէ-
րիանի խօսքը հրաման եղաւ այս բանիս
մէջ:

տամ, էշերուն ամենէն գեղեցիկն ու ամենէն բարին:

Մէրիան ժպտեցաւ, թեւը թոթուեց աշատեց, ու անկողին զացին:

Երկութին ալ ջիղերը յոզնած ու միանգամայն գրգռուած էին. ներքին մենախոհութիւն մը սկսան, որ շուտով քոնին մէջ երազի փոխուեցաւ, կցկտուր ու տագնապեցնող; Համոյ Զարւէզի բերնէն խոստումն առած էր, կը զուարձանար իր հարվեր դոներով, հարիւր պատուհաններով պալատին վրայ. լիճը զիմացն էր, պարտէզները չորս կողմը, երկնքի աստղերը լճին մէջն էին. անոնց մէջը կը պակսէր Մէրիանի գէմքը. պատշգամը նայեցաւ, մարդ չկար հոն. տուն վազեց Մէրիանը բերելու, ու անոր ողբերգութեան մէջն ընկաւ: — Մէրիան օճախը վառելու հետ էր. արեթը չէր ուզեր վառիւ, աբաղաղը տարածամ կանչեց, շունը ոռնաց, օճախը կ'ուզէր մարիւ, ինք Համոյի կը սպասէր՝ անոր կատակերգութեան մէջ իյնալու համար:

Այս իրենց աղուեսաքունը մութի մէջ կատարուած խօսակցութիւն մըն էր....

2

ՊԻՇԵՐԸ յառաջ զնացեր էր. երկութին ալ ախորժակը զոցուեր էր. ոտք ելան անկողին երթալու: Երկու քայլ առած էին և ահա Համոյ, յանկարծածագ մտածումէ մը զսպուած, իբր թէ մեծ էշը ախոռը մոռցած, Մէրիանի թեւէն բռնեց ու.

— Կնիկ կեցիր. դեռ խօսք մը: Դոնտէն ալ պէտք է պալատ զայ. ոչ. այս մութ ախոռին մէջ պիտի չժողով զանիկայ, իմ աշխատութեանս ընկերը: Ո՞վ էր որ այսչափ տարի ինծի հետ անտառը եկաւ, փայտերը կրեց, զիս զուարթացուց իրեն երգովն ու ցատկուուրներովը: Ո՞չ. պէտք է որ իր տիրոջ հետ, ինք ալ իր յաղթանակը տանի: Պալատիս զիմաց, իրեն ալ ախոռ մը պիտի կանգնեմ, մարմարեայ ճակատով. ճակատին վրայ, իբրեւ ձեւանշան, իր պատկերը քանդակել պիտի

Երկուքն ալ առառու կանուխ արթնցան։
Գարնան գեղեցիկ առաւօտ։ զով օդ մը,
որ իւրաբանչիւր մկանունք առանձին ա-
ռանձին կ'արթնցնէ։

Համոյ հագուելէն, սգուելէն վերջ՝ Դոն-
տէին գնաց որ ախոսին մէջ կը թո-
թուէր զուսին ու ականջները զիշերուան
թմրութիւնը թափելու համար։

Դու ալ մեզի պէս այս առառու շուտ
ես արթնցեր, իմս Դոնտէ, ահ ինչպէս
հասկող ես դու, խելացի։

Դոնտէ, ի լուր Համոյի ձայնին ու ոտ-
նաձայնին, երգեց իր աստիճանաւոր եղա-
նակը։ Միշտ այսպէս վարժած էր լոյսին
հետ ողջունել զՀամոյ։

Համոյի սիրուը զուարթացաւ։ Եկուր,
եկուր բարեկամս, եկուր, իմ վշտացս ըն-
կեր. եկուր զարդարեմ զըեզ, դու ալ ինձի
պէս այսօր յաղթական մուտքդ պիտի գոր-
ծես դէպ ի երջանկութեան պալատը. որ-
չափ ծիեր երանի պիտի տան քեզի. Դոն-
տէ հաւատարիմ էշերու տիպարը պիտի
մնայ։

Ու Համոյ քերոցեց Դոնտէն որ խելո-
քիկ կեցեր էր իր ծանօթ ձեռքին տակ.

մաքուր ջուրով լուաց մինչեւ սըմբակները
ու մինչեւ ականջներու ծայրը՝ ուսկից
թացութեան վերջի շիթերը կաթկթեցին։
Երկու համետներէն լաւագոյնը դրաւ վրան.
ամենէն ներդաշնակ զանգակները վիզը կա-
խեց. երասանակէն բռնած՝ զուռը քաշեց։

Բակէն անցնելու միջոց՝ աշբին զար-
կաւ կացինը՝ կոթն ի վար խրած փայ-
տերու դէզի մը մէջ։ Փայլուն երկաթը
կայնած Համոյի կը նայէր։ Ներսը խօսք
մ'ունէր, զոր դուրս տալու համար տիրոջ
վարմունքին կը սպասէր։ Համոյ նայեցաւ,
անորոշ՝ տարտամ նայուածը մը, զափ-
կայ ալ հետս տանիմ թէ չէ։ Ու կացինը
կը նայէր, մթարուած, մելամաղձիկ երե-
սով մը՝ որ կարծես պատրաստ էր ըսի-
լու. Ապերախտ, կը վարանիս իսկ, ե՞րբ
քեզի գէշ ծառայեցի։ ի՞նչ յամառ ըունե-
րու հետ կըսուեցայ. կարծրապինդ խածե-
ցի. ուշ չդնելով իսկ, որ բերանս կ'աւ-
րուէր։ Ու հիմայ որ երջանկութեան հա-
սար, այսպէս կը մոռնաս բարեկամդ, աշ-
խարհը, աշխարհը։

Համոյի սիրուը չդիմացաւ. երկնցոց
ձեռքը կացնին, փութաց նա թուաւ տեղէն

իր ծանօթ ափին մէջ, որ զինք տնկեց
Դոնտէի համետին վրայ:

Եւ հիմայ ինք Դոնտէի հետ՝ կը խայ-
տայ դրան զիմաց, ժպտելով արշալոյսի
աղօտ լոյսովը, մինչ Դոնտէ պատերուն տակ
բուսած խոռոքը կը լիզւրոտէր, ոռնդնե-
րու շունչովը փոշին հեռացնելով:

Մինչ այս մինչ այն, Մէրիան աւար-
տեց իր զգեստաւորութիւնը, բնազդարար
պէտք զգացեր էր զարգարուելու: Կը սոս-
կար, կ'արհամարհէր Զարւէզը. բայց վեր-
ջապէս պալատ մը պիտի մտնէր. մարդու
զիմաց պիտի ելէր: Իր կանացի ունայ-
նասիրութիւնը վայրկեան մը զարձեալ ար-
թիւնցեր էր մէջը: Լուր օրերու աղտն ու
փոշին վրայէն թափած, կիրակնեփայլ,
տօնազգեստեալ, Մէրիան տամնուեօթ տա-
րուան էր զարձեր: — Երբ դուռն ելաւ,
ուր Համոյ ու Դոնտէ անհամբեր իրեն կը
սպասէին, արուսեկի շողերը բոլոր անձին
վրայ թափեցան:

Երկուքն ալ շատ ցաւ չզգացին տնակը
թողլուն վրայ. պալատին տեսիլը՝ անոր
ամէն անկիւն աւրած էր Համոյի մտքին
մէջ: Իսկ Մէրիան կը յուսար նոյն իրկուն

հոն գառնալ: Այսու հանդերձ Համոյ լու-
սոյ ցոլք մը տեսնելով որ դռնէն դուրս
կ'ելէր, կնիկ, ճրազը անցուր, դիտեց:

— Մարդ Աստուծոյ, տունը կը թողլուս,
հիմայ քանի մը կաթիլ ձէթը կը հոգաս,
շեշտեց Մէրիան դուռը գոցելով:

— Կնիկ, կը տեսնե՞ս այս երկինքը, — և
Համոյ աչքերը վերուց դէպի պայծառ
կապոյտը, — բաներնիս յաջող է:

— Մարդուկ, կը տեսնե՞ս այն ամպի
թաթը, — և Մէրիան մատնանիշ ցցուց
լեռան ծայրը, — բաներնիս վատ է:

Ճամբայ ելան:

Իրենց ետեւէն, մէկը՝ իր դեղին նա-
յուածքներով քանի մը բոսէ իրենց հե-
տեւեցաւ. տան ճրազն էր՝ զոր Մէրիան
վառ պահեց:

=====

Ե

ԱՐԵԱԼՈՅԱԾԱՅ կարմրելու վրայ էր. լեռներու ծայրը երկինքը պարզ ու սպայառու: Քաղաքի փողոցներուն մէջ նսեմը թէեւ նօսրացած՝ բայց դեռ կար. մթնշաղ, տուները դեռ կը քնանային երկիւղած լռութեան մը մէջ: Ամփոփումի ժամն է, ժամը լուելեայն ու թեթեւ բալելու առաւտին զուգութեանը մէջ: Ու մեր ուղեւորները կը քալէին. չամոն Դոնտէին հետ քայլ մը յառաջ, քայլ մը ետեւ Մէրիան՝ իր մտածումներուն հետ:

Մարդիկներ կան որ ութսուն օրուան մէջ աշխարհիս շրջանը կ'ընեն, իսկ Մէրիան երեսուն տարուան մէջ դեռ իր թաղին շրջանը չէր ըրած: ԱՌ կրնանք երեւակայել թէ ինչ աստիճան հետաքրքրական եղաւ իրեն համար այս ուղեւորութիւնը, թէեւ սիրտն ալ փողոցներուն պէս

նեղցած ըլլար. որովհետեւ ուղեւորութեան կատարելութիւններէն մէկն ալ այս է որ սիրտերը կը լայնցնէ, ովկիանոսին վրայ՝ ովկիանոսին չափ, լեռներու վրայ լեռներու չափ, երկնքի մէջ երկնքին չափ: Եւ ամենէն աղէկ ապրիլը՝ քալելով ապրիլն է. ասոր համար որ ամէն քայլին նոր բան կը տեսնենք: Ու մեր ուղեւորները հազիւ քանի մը քայլ առած՝ լսեցին կոչնակին ձայնը որ հաւատացեալները ժամ կը ժամէր, — աբաղաղի մը կանչը որ մերձակայ տան մը քակէն կու զար: Քանի մը քայլ դեռ յառաջ՝ հանդիպեցան պառափի մը, եկեղեցի գնացող: Իրենք իսկ շուտով հասան անցնելու եկեղեցւոյն դրան զիմացէն: Մէրիան խորունկ ծուցաւ, ու երեսը խաչակնքեց. ներսէն մեղրամոմի դեղին ու բարի լոյսեր իրեն նայեցան, զթած աչքերու պէս: Հիմայ եկեղեցւոյ սպիտակ պատի երկայնքն է որ կը կտրեն. նեղ ու հակազիր երկեռանկիւնի աչկունքներէն՝ որ պատուհանի տեղ ուզած էին ծառայել, դուրս կու զային խոռնկի բուրումներ՝ օրհնութեան երգերու ձայներ, դաշն ու տիսուր, խառնուելու համար Ար-

շալոյսի զով հողմիկին հետ, որ վարը կը շըշնկայ բարտիներուն մէջ, և կը չծծէ հարց գերեզմաններուն վրայ:

Ու անոնք կը քալեն՝ հիմայ աւելի զռւապ ու լուս, թուրը թաղերու մէջ են: Ուսիկայ Ուաշիտ հարիւրապետի տունն է, այս միւսը միրալային, ահաւասիկ հրամանատար փաշայի պալատը. անոր մույլ ճակին վրայ երեւութացաւ Զարւէդի դէմքը, որ շուտով աւրուեցաւ Մէրիանի մտքէն երբ մտաւ Շուկայի փողոցին բերանը:

Մէրիան շուկան ընաւ չէր տեսած, և հիմայ թէեւ գեռ բոլորովին գատարկ՝ մեծ տպաւորութիւն ըրաւ վրան: Շուարումով մը իր նայուածքը կ'երկննար խանութներու փակ փեղկերուն վրայ, որոնք, անվերջ, երկուստեք կ'եղերէին վարազափողը: Դրան մը զիմաց, լայնափեղկ ու երկաթապատ և երկաթազամ, ի՞նչ է այս դուռը, Համոյ, շշնջեց: — Վաճառականներու խանն է, պատասխաննեց անի, ու այնուհետեւ կնկան հետաբրգրութիւնը գոհացնելու համար, անուններու շարք մը կը սկսի, որ Մէրիանի մեծ աշքեր բանալ ու մեծ զարմացականներ արձը-

կել կու տային: Աս՝ դարբիներու փողոցն է, այն ճակատը՝ ուր ինծ և առիւծ կը հսկեն՝ կօշկարներու խանն է, աւելի անդին, ան մեծ ապակիներով շէնքը, Փափազինց պանզոկն է, հոս՝ ուր սեւ ու կարմիր կուտեր են թափած, ձմերուկներու և պտուղներու հրապարակն է, աս ընդարձակ բացավայրը, որու շրջապարիսպները զբասանզուած են մերձակայ պարտէզներու ծառերովը, մեծ հրապարակն է, ցորեններու հրապարակը. բայց լոյս աշըքով պէտք է տեսնել այս հիմայ ամայաւտանը՝ երբ Վարդովի ու Բուլանըզի կարմիր ցորենը լեռնակարկառ կը շեղջակուտուի, և երբ հատերէն աւելի բազմաթիւ անօթիներու խուժան մը մրջիւններու պէս անոնց չորս կողմը կը զեռայ:

Իրենց խօսակցութիւնը ընդհատեց ջուրի խոխոջ մը՝ որ արոյրէ դեղին ծորակէ մը կը զլզլար զիմացի աւազանի կոնքին մէջ: Կոնքը լեցուած էր. ջուրը՝ լալական ուռենիի մը պէս վար կը վազէր, կաթիլներու ցայտեր ու հեշտալի զովութիւն մը սփուշով իր շուրջը: Աստղի կոկոն մը, որ կ'ուշանար լազուարթի կապոյտ երկնից

Խորը թոռմիլ, ինչպէս Նարկիսոս մը, կը զիտէր աւազանին մէջ իր դալկադէմը ու կը գողղղար: Գարնան առաւօտին լոռութեան ու շուկային միայնութեանը մէջ այնպէս քաղցր է այս գլուցը: Մեր ուղեւորները հոն շեղեցան, ու մինչ Համոյ՝ ջուր կը խմէր պղնձէ թասով մը՝ որ շրջայիկով մը կապուած հոն իրեն կը սպասէր, Մէրիան աւազանին վրայ ծռեցաւ. և աստղը ջուրին մէջ մթագնեցաւ:

Յետոյ աւելի աշխոյժ եղաւ իրենց քալուածքը, ինչպէս իրենց զրոյցը. իգականը զուարթ էր, որովհետեւ միտքը սթափեցնող նորութիւններու կը հանդիպէր ամէն քայլին, արականն ալ՝ որովհետեւ զանոնք բացատրելու սնափառութեան հաճոյքն ունէր: Յետ երէկ իրիկուան տեսարաններուն հոս երկուքն ալ դարձեալ զիրար կը հասկընային, ու պահ մը անցած գնացածը կը մոռնային:

Բայց ընդ հուպ երկուքին փսփսուքն ալ սմբեցան, շատ յանկարծակի զալով, որովհետեւ արձաթէ նրբաթելի մը պէս քաշուած իբրեւ հանդարտութեան մը խորեէն, արտաշնչուած իրրեւ կանաչու-

թեան մը ցօղուններէն, զիլ, դաշն ու ոլորուն ձայն մը փրթաւ վերէն որ վէտ վէտ միշտ օդեղէն շրջանակները ընդարձակելով, ծաւալեցաւ մինչեւ քաղաքին արուարձանները: Համոյ և Մէրիան բնազդարար գլուխնին վեր առին. միւէզին մը՝ որու փաթթոցին ճերմակը ու կանանցահանդերձին կանաչը հազիւ կ'անջատուէին նսեմէն, Ճեռքերը ականջներուն, յամրօրէն շրջանը կ'ընէր նրբահասակ մինարէի պսակին, և քիչ մը վեր մահիկն էր, վայելչաձեւ ու փայլուն, որու միւս կէսը կառչած կեցեր էր կապոյտին պայծառութեանը մէջ: Ուրիշ տեսակ հաւատացեալներ աղօթքի կը կանչուէին: Մզկիթի քովերն էին: Մեծակառոյց շէնք մը, կամ լաւ եւս կոյտ մը շէնքերու՝ կապտագոյն գմբէթներով, երփներանգ աղիւսներով, աղամող նրբանցքներով, արուայիկ բանուածքով ցանցահիւսուած պատուհաններով, աճումնածիգ ու շոայլ բուսականութիւն մը փայլուն մարմարի ու մոայլ մտքիւ թարտիի, կնձնիի, զեղձի ճիւղեր դուրս կ'երկնային իրենց շրջափակէն, առաւօտեան Օդոյի շունչէն թողլով որ իրենց

կարմիր ու դեղին ծաղիկները ամենուրեք ցրցնուի, պարտիզի շրջապարհսպներու քիւերուն վրայ, առուակի ափունքներուն վրայ ու ալիքներուն մէջ՝ որ քովէն կը դղչէին, և մինչեւ անգամ կունակոփուած աստիճաններուն վրայ: Հոս հոճա մը՝ իր կանաչ վերնազգեստին վրայ ծնրադիր, ցնորածի աշքեր կը սեւեռէր պարապին մէջ. հոն ֆաքի մը՝ աղօթքներ մըմնջելով, ջուր կը լեցնէ փոսացուցած ափին մէջ՝ յետոյ արմունկէն վազցնելու համար: Բայց այս ճոխ արտաքիններուն տակ, այս բանուած մարմարներուն, մուճիկներուն, չարխափան եղջիւրներուն, արարազարդերուն, գմրէթներուն, ծառերուն տակ, այս ամփոփածութեան ու ջերսեռանդութեան տակ՝ մութի, չարազուշակի, անողոքի չեմ զիտեր ինչ ինչ մը կար, որ զապեց հագագները՝ որոնք չկրցան ազատ շունչ առնել բայց եթէ երբ քաղաքէն դուրս ելլեւով, իրենց զիմաց տարածուեցաւ դաշտերու ընդարձակութիւնը՝ մկրտուած հայկան գիւղերու անուններով:

Լուսցեր էր. մայր ճամբան կը սողոսէր ածուներու կանանչութեան միջեւ:

Հեռուն, շատ հեռուն կը նշմարուէին շարժուն ստուերներ. գիւղացիներ էին անշուշտ որ՝ վաղայարոյց՝ քաղաքը ծախութաներ կը բերէին: Դոնտէն՝ ասպարէզ գտնելով, աշխուժցուց երգն ու քալուածքը. բայց շուտով ինքն ալ իր տէրերու տրամադրութեամբը զգածուեցաւ, որոնց մտատանջութիւնը վերստին բռնած էր. ականջները կախած, համակամողի մը քայլով կը յառաջէր ու կը յառաջէր: Ամայի, երկայն ճամբուն վրայ ոչինչ նոր կը պատահէր իրենց խոչերը վրդովելու, և զեռ հեռաւոր, շարժուն ստուերները չհասած երենց, իրենք արահետի մը մէջ շեղեցան, որու ծայրը կը յանգէր Համոյի պալատին: Արեւը կը բարձրանար ու երթալով կը տաքնար, անտանելի դարձնելով քաւելու: Դարի մը վրայ հասնելով՝ նոր հորիզոն մը բացուեցաւ դիմացնին՝ աշքը կարածին չափ: Հեռուն ըլուրներ կը տեսնուէին, ծածկուած այզիներով՝ որոնք արեւու նորածագ շողերուն տակ, ոսկիի գոյնով կը փայլէին: Այս նոր տարածութիւնը վհատեցուց զՄէրիան որ՝ Դեռ շատ հեռու է անտառը, հարցուց՝ առանց Համոյի դառնալու:

Բուն պալատը ըսել կ'ուզէր, բայց բերանը չեկաւ:

Համոյ Մէրիանի նայուածքը ուղղելու համար ձեռքը երկնցուցած, կը տեսնես, պատասխանեց, այս սարը, անկից վեր, սարահարթին վրայ՝ մութ ու մոայլ կանանչութիւն մը կը տարածուի, ճիշդ անոր խորը. Հանգած Եկեղեցին քիչ հեռու:

Ի լուր Հանգած եկեղեցւոյն Մէրիանի աչքերը փայլվացին, մեծ շունչ մը առաւ, ու խիզախ քայլերով շարունակեց ճամբան, ճիշդ ատենին ժամադրավայրը հասնելու Զարւէդի մենամարտութեան հրաւէրին:

=====

Է

Ե Ա կը սիրեմ հանգած բաները. հանգած, դասական հայերէնի մէջ՝ հանգուցեալ, աշխարհաբարի մէջ՝ հանգչած, ստուրին դարերու բառ մըն է, որ կը նշանակէ աշխատութենէ, կեանըէ դադրած, հանդարտած, մեռած: Գիտէք թէ ինչ սրտառուչ բան է երբ բարի իրեր, որոնք իրենց կեանըին մէջ կըած են, — աւաղ, մեր լեզուին մէջ կեալ ու կրել թերեւս նոյն ծագումն ունին, բայց մեր աշխարհին մէջ ապահովապէս — կ'երթան վերջապէս հանդարտիլ...ոչ հողուն մէջ, ներեցէք ո՛վ զուք բոլոր որ կրեցիք, վասն զի այս շատ գէշ փոխարինութիւն մը պիտի ըլլար ձեզի, այլ սիրտերու մէջ: Տեսէք մոխրի այս մնացորդները, զորշ ու զունատ . ցրտագին ամիւնը որբան մտերմութիւններ ու զգացումներ կը ծածկէ իր տակ: Դեռ իրկունը

իր կենաց արեւուն մէջն էր, կարմիր բոցովը խաղալով, խայտալով, կայծկլտալով, ճաթռտելով, իր շուրջը հաւաքելով բոլոր ընտանիքը, և օդի ցրտութեանց հետքնաւորութեանց բոլոր սառնութիւններն ալ հալեցնելով իր ժպտող, պճլտացող, կայտուն ու կարմիր բոցին մէջ։ Ու յետոյ, առտուան դէմ, իր մութ ու մարած մոխիրին տակ անգամ, կը մնայ դեռ կենդանութեան նշան մը, զիտակցութիւն մը այնքան ժպիտներու ու ժողվինքներու։ —

Տեսէք այս միւս կրակն ալ որ կ'արձարծի այս կուրծքին տակ. ո՛րքան խոհերու և ո՛րքան խինդերու արգասաւորող՝ այս ջերմութիւնը. երջանիկ հնոց մը՝ ուր կը ծուլուին բոլոր ասպետական հոգիները։ Ետեւէս եկէք, ո՛վ գաղափարակիցներս, փառքի հորիզոններուն մէջ. բարիք ընելն է փառքը, չարիք ընելն է փառքը. դաշտին վրայ կէս միլիոն մարդ հնձեւլուն մէջն է փառքը, թէ հիւանդանոցի մը անկիւն լքուած օրհասականի մը սնարին քով հսկելուն մէջ, ետեւէս եկէք, ո՛վ գաղափարակիցներս՝ փառքի հորիզոններուն մէջ։ — Ետեւէս եկէք, ո՛վ գաղա-

փարակիցներս, վայելքի հորիզոններուն մէջ, — որովհետեւ ամէն մարդկային գործ և ամէն մարդոյ գործ, խորապէս վերլուծուած, փառքի և վայելքի այս երկուորեակ ակնաղբերներէն կ'երթան սկիզբն առնուլ, — ի՞նչ բանի մէջ է վայելքը՝ բարին պարզապէս բարտո՞յն համար սիրելուն մէջ, նայուածքի՞ մը մէջ, մեխակի մը թերթերուն մէջ, մարզին մէջ կռնակին վրայ կոպտատարած պառկելուն և աչքերը կապոյտին յառելո՞ւն, կարեկցութեան արցունքի՞ մը մէջ, թէ ժպիտի մը, թէ յեմարանոցին, թէ գործատան, թէ պալտին, թէ Աստապատուէցոյն թէ Անտոն Անապատականի սրտին մէջ, ետեւէս եկէք, ո՛վ գաղափարակիցներս, վայելքի հորիզոններուն մէջ։ — Ու յետոյ երր' ինչպէս ձողերու ուղղութենէն շեղած շոգեկառք մը, խելանկորոյս ու այսահար, սրարբուած առաւօտէն ու առողջութիւնէն, այս սիրաը կը վազէք կը վազէք, ինչպէս շատ լեցուն ամանէ մը թափթթվեցան իր միջէն միառմի փառքի ու վայելքի բոլոր իդձերը, ու յետոյ զգաց փափագ մը որ ձեռքերը դողան, որ ոտքերը կարկամին, նեարդները թունան,

Լեզուն չորնայ, աչքերը մարին ու սիրու
շբարախէ, ու նա ինկաւ գետին՝ կէս ճամ-
բուն վրայ, ճամբուն կէտի մը վրայ, չի-
մացաւ. զգաց միայն որ կ'իյնար: Եւ սա-
կայն այս ընկածին մէջ իսկ, հարթած ու
հանդարտած, զոր թերեւս միայն մոռա-
ցութիւնը կը քօղարկէ, չեմ զիտեր դեռ ի՞նչ
կուռ ու կորովի կեանքի մը զիտակցու-
թիւնը կայ՝ որ կը գորովի՝ երր անցորդի
մը քայլերը հոն կը մօտենան, և կը սարսի
ու կը սարսոսայ՝ երր իրկուան դէմ, քա-
մին, լեռնէն իջած, կու գայ պահ մը վըր-
դովելու տարածուող ստուերներն ու մո-
ռացութիւնը, ու կ'երթայ վարը՝ ցորենի
հասկերուն ու ալիքներուն վրայ հեծելու:

Անտառեցէք խարոյկը, ծովացուցէք սիր-
ուը, որովհետեւ հանգածը՝ եկեղեցի մըն է:

Եկեղեցին՝ որու անունը քաջալերեց
զՄէրիան, կը գտնուէք բլրան մը կողին
վրայ. Քիչ մը վար, զիւղն էք, որ այն
պահուն այլ եւս չէք. աղէտի մը ոռոմբո-
ները կործանած պիտի ըլլան այդ երբեմնի
շէն շէնը, ու ձմեռներն և գարունները
հետախաղաղ ըրած: Գիւղէն վեր, բլրան
վրայ, չանգած եկեղեցին է, միակ մե-

ռեալը և միակ կենդանատուն բոլոր այն
ամայութեանց: Աղէտը՝ կըտըրտելով այս
նուիրական շէնքը՝ ուրիշ բան չէ ըրած,
բայց եթէ բանալ անոր բոլոր հոգիներն
ու հմայքները:

Ես իմ պատմութեանս զիւցազներէն ա-
ւելի թեթեւ, յառաջ կ'անցնիմ մտքովս՝
իմ ընթերցողներուս զանիկայ նկարա-
գրելու:

Քանի որ մարդս բլրան կողէն վեր կ'ել-
լէ, Քիչ եկեղեցին ալ կը բարձրանայ՝
իբր իր կործանած տեղէն կանգնելու հա-
մար: Ճակատի վերնակողմէն՝ իրացնէ շէն
ըլլալու պատրանքը կու տայ: Պատերուն
դեռ ատամնազարդ ցուկիքներու շատ մա-
սեր անթերի են, այնպէս որ կարծել կու
տան թէ անկից անդին ալ դեռ տանիքը կը
շարունակուի: Լոյսի երիզներ՝ պատերու
անկիւնակիցներէն վերէն վար կը կա-
խուին, ճեղքուածին խաղերուն համեմատ
ծոմուկելով. և արեւը բոլորածեւ, աս-
տղածեւ, մացառածեւ դուրս կը հոսի պա-
տերու խարխւածներէն: Դրան տեղը լայ-
նափեռեկ խրամատ մըն է. սղոցածեւ քա-
րերուն շարքը միայն, - եղծուած լուսապը-

սակ, — կը ցուցնէ թէ կամարածեւ էր բարաւորը: Դիմացը, հողի ու քարուկիրի կոյտի մը տակէն, դուրս կը ցցուին կիսարեկ մարմարներ. դրանդի՞ք են, սեմն է, բարաւորն է, բայց ո՞ր հարցում հոս կրնայ պատասխան մը ընդունիլ: Աւերի համայնապատկերը սակայն ներսն է: Հոս որմի մնացորդներ, հոն՝ քանի մը սրբատաշ բարեր՝ մեսրոբեան խոշոր ու կանոնաւոր տառերով, աղեղնակամար մը կէս կոտրուած, գրեթէ առկախ, որ վաղը պիտի փւչի, խորաններու կոնքեր որոնք միայն իրենց ձեւը պահեր են, խաչվէմեր ու գերեզմանաքարեր որ կ'աղօթեն այն բարեբարաց հոգւոց համար որոնք կը հանգչին ընդ հովանեաւ սուրբ եկեղեցւոյն: Պատերը բուլորովին մերկ ու խարխւած, պատուհաները գանկի մը վրայի դատարկ ակնակապիճներու երեւոյթն ունին: Եւ ամեն ուրեք ծեփի, հողի, քարուկիրի կոյտեր՝ իւառն ոսկըներու և գանկերու հետ որ կը փախն ու կը փխրին: Անոնք որ բոլորովին կործանած են կը հանգչին կործանականներու շուրբին տակ: Ու բոլոր այս բաները անձրեւներով, — աւերակներու արցունք-

ներ, — լիզուած ու լեսուած, խորշոմած ու ակօսուած են, իբր թէ եկեղեցին լացած ըլլար տարիներով, ու բոլորն ալ խանձածի, ծխոտածի արատ մ'ունին վրանին՝ զոր չեն կրցած լուալ բոլորովին տեղատարափները ու չորցնել արեգակները. մարդ պիտի ըսէր թէ եկեղեցին մեծ հրդեհի մը զոհն եղած ըլլայ:

Բայց այսքան մեռելութեանց քով՝ աշաւասիկ կենդանութեան նշաններ: Սիզարոյսեր՝ երիգներու պէս կը մազլցեն ճեղբուածներու երկայնքը, վայրի վարդի ու մասուրի փուշեր պատերուն կոթնած, շան խալովը փնջածեւ գլուխը դուրս երկընցուցած, ձնծաղիկը ու ամանկոտրուկը ցանուցիր տիսուր աչքեր կը բանան. բուլոր մնացորդներու ծայրերը բոյսի փունջեր կեցեր են՝ դէտերու պէս, քիւերը ամբողջ անոնցմով դրասանգուած. վայրի կանանչութիւն մը ամէն տեղ, պատուհաններուն մէջ, ծերպերուն մէջ, դրան վրայ, ամէն տեղ: Մողէզները կը վազեն անոնց միջեւ, հալածուած կովծուծներէն ու մկլոցներէն: Մերձակայ աւազանէ մը ջուր կը րդիսէ ու տնանալով վար կու գայ փոսե-

ըու մէջ ձեւացնելու պղտի լիճեր, դեղնած
ու կանաչփրփուր, ուր հազարաւոր մուներ
կը զեռան:

Ո՞հ, այս բոլորը ի՞նչպէս լքուածի,
երեսի վրայ թողուածի երեւոյթն ունի:
Բայց ոչ, ահաւասիկ մարդկութեան նշան-
ներ, մօտենանք վարդի ու մասուրի այս
փուշերուն, ի՞նչ տարօրինակ ծաղկածու-
թիւն, վարդերն ու մասուրները կորսուած
են ծամի փունջերու, քուրջի կտորներու,
հասկերու և պտուղներու տակ, նուէրներ
սրտերու և արտերու, նուէրներ՝ կտրուած
կուրծքէ մը, զատուած թիկնոցէ մը, ան-
ջատուած եազմաէ մը, պատռուած պա-
տառէ մը սրունքին՝ կազանդուած ու կան-
դաղուած: Հոս՝ վարդի ու մասուրի ճիւ-
ղերը հրաշագործ են, ոչ նուազ քան մո-
րենիին: Ասոնց քով ժողովրդեան սիրտը
կը բացուի, կ'արծարծի ու կը վառի:
Այս միայնութեան մէջ անիկայ կը բա-
նայ իր սրտին էն խորունկ ծալքերը, ա-
պահով է որ ոչ մէկ չար նայուածք, ոչ
մէկ ականջ և ոչ մէկ անհաւատարիմ
քամի պիտի չփախցնէ իր գաղտնիքը, ա-
նիկայ միայն պիտի լսէ, որ խնդրակա-

տարն է: Աի՞րտն իսկ է որ կը ցաւի.
անիկայ զգեստի կտոր մը կը կտրէ կուրծ-
քէն ու վարդին կը փաթթէ. գիշերը հրեշ-
տակ մը կու զայ ու սիրտը կը բժշկէ:
Արո՞ւնըը կը ցաւի. անթացուալ մը կը
տանի փուշին կը կոթնցնէ. գիշերը հրեշ-
տակ մը կու զայ ու ոտքը կը կապէ. և
առառ կանուխ կը վազէ շնորհակալ ըլ-
լալու:

Ո՞վ ըսաւ որ աւերակներու մէջ միայն
ճիները, փերիները, համբարուներն ու յուշ-
կապարիկները կը բնակին: Թող երթան
անոնք իրենց գիշերային պարը բռնել
դղեակի մը գերբուկներուն վրայ ուր խա-
ներն ու սուլթանները ստորերկրեայ նկուղ-
ները փորեցին թաղելու համար իրենց
զրկանքներն ու զզուանքները և իրենց սեւ
ողիները, որ՝ բռնաւոր զեռ իրենց մահէն
վերջ աւ, կ'ելլեն ահաբեկելու կնիկներն
ու տղաքները: Բայց երբ հանգածը եկե-
ղեցի մըն է, գիշերայած ստուերներն աւ
սուրբ են: Զենց գիտեր թէ ինչու համար,
մահէն վերջ՝ ոգիները գիշերը կը սիրեն:
Շրջակայ գիւղացիները կը պատմէին թէ
գարնան՝ երբ աստղերը կը փայլէին ու

զեփիւոը կը շնչէր, միշտ տխրանոյշ հըծ-
ծիւններ լսած են Հանգած եկեղեցւոյն
աւերակներէն, իբր թէ կանաչները փսփը-
սային, օրէնութեան երգեք էին, յաղթա-
կան երգեք էին, չէին կընար հասկնալ,
բայց ապահով էին որ հոն հոգիներ կային,
զորս կը տեսնէին ալ երբեմն, փոսուռայի
պէս կանաչներուն մէջ փայլելով, ելեւ
սպիտակ պատմուճաններով և թափանցիկ
իրաններով, լուսնի և աստղներու լուսավ
քալցնել վայրկեան մը իրենց հանդիսա-
ւոր տիրութիւնը պատերուն երկայնքը,
յետոյ խորասուզովիլ աւելի թանձր ըս-
տուելներու մէջ:

Ո՞չ. բան մը չոչընչանար տիեզերաց
մէջ. հանգածութիւնը ուրիշ բան չէ, բայց
եթէ ըլլալու ուրիշ վիճակ մը: Ինչ որ
մենք սովորական լեզուին մէջ կեանք կը
կոչենք, կը մօտենա՞յ մահ ըսուած կեր-
պարանափոխութիւնն առնելու, մեր միտքը
աւանդուած կը մնայ զրբի մը մէջ զոր
թողուցինք, անոնց մէջ որոնց հետ խօսե-
ցանք, մեր սիրտը կը ձուլուի անոր մէջ
որուն համակրեցանք: Մարդս գէզ մըն է
հիւլէներու, որոնք իրենց մէջ ինք-

նակաց կատարեալ կեանք մ'ունենալէ
զատ, կը ծառայեն նաեւ ամբողջացնելու
մարդ անուն կեանքը: Եւ ուր որ նայինք,
ուր որ քալենք, ինչ որ շօշափենք, ինչ
որ լսենք, ինչ որ հոսուրտանք, բան մը
կը ձգենք հոն անոնց վրայ՝ և բան մը
կ'առնունք անոնցմէ: Կը թողունք քանի
մը հիւլէ ըլլան զառիվերին վրայ ուսկից
վեր կը բարձրանանք, և բան մը կ'ըն-
դունինք անկէ ուսկից փոշի մը կոստեցաւ
մեր գարշապարներուն: Վա՞րդ մը շօշա-
փեցինք ու հատուրտացինք. մեր մատներէն
ու ոռնգներէն քանի մը հիւլէ կ'անցնին
վարդին՝ տեղ տալու համար անկից եկած
հիւլէներուն. Ե՞րգ մը լսեցինք, աստղե-
րուն նայեցանք. մեր աշքը աստղին բան
մը կու տայ, և անկից շող մը կ'առնէ:
Տիեզերաց յարմարութիւնը յափտենական
առուառոր մըն է: Այս առուառուրը որքան
գիտակցօրէն ու շատ է, այնքան ծանօթ
կ'ըլլան դէմքերը. որքան որ մարդս կե-
դրոնացած մնայ իր մէջ, այնքան անծա-
նօթ կը մնայ. եթէ տուրեւառի այս ան-
համակրութիւնը կեանքի պակասութիւնէ
յառաջ գայ, այն պահն կղզիացումը ան-

գործութեան կը փոխուի: Եթէ իր մը անհաղորդ է, որովհետեւ միջավայրին մէջ ուր կը տանջուի, խախտուած անդամի մը պէս, իրեն համակրելի հիւլէներ կը պակասին, այն ատեն նա ինըն իրեն միջավայր մը կը ստեղծէ, ուր կ'ապրի ու կը կրէ: Այս առանձնացածը իր շրջապատին խորհուրդ մը պիտի ըլլայ, որուն վրայ, ըստ իր թագնութեան աստիճանին, կամ միայն պատկառանք պիտի ազդէ, կամ հուսկ ուրեմն պիտի ձնչէ, վասն զի պատկառանքը, ակնածութիւնը, երկիւղը յառաջ կուգան անծանօթէն. որքան որ իր մը կ'ըմբռունենք՝ այնքան այս զգացումները կը նուազին, որովհետեւ կը զգանք որ մեր միտքը կը հաւասարի անոր, զայն կը ճանչնայ. այս պարագայիս մէջ կամ պիտի սիրեն զանիկայ, եթէ մեզի համակիր է և հետը պիտի ապրինք իրրեւ մտերմի մը հետ, կամ անտարբեր պիտի մեանք անոր նկատմամբ, պատրաստ միշտ դէմը խիզախելու եթէ սպառնայ: Հանգած եկեղեցւոյն մէջ ուրեմն ոչինչ անհետացած էր, ամբողջ սերունդ մը, ամբողջ եկեղեցի մը հոն հանդարտած էր միայն, գերմարդ-

կային ճիզի մը մէջ: Եւ որովհետեւ իրենց հոգւոյ բարձրութիւնը՝ որ ծածուկ կ'ընդունէր աղօթքները և կը կատարէր խընդուռածները, - իրենց համակիրներ չունէին յետագայ այլայլած սերունդներուն մէջ, չէին կրնար յայտնուիլ արեգական լուսով մարդկանց աչքերուն, և իրենց ընտրած էին գիշերը, ուր բոլոր այն վատթարազգիները կը քնանային, ուր երկինքը բիւրաւոր աչքեր կը բանայ գիտելու այս բիւրաւոր ստուերները որոնք իրենց հոգւոյն բարձրութեան հաւասար՝ երկնքէն զատ, - աստուածներու բնակարան, - ուրիշ կէտ մը չգտնելով՝ անոր ձգտեցան մոլեգին զոհողութեամբ մը:

Բայց լո՛ւռ, լո՛ւռ. ահաւասիկ գիշերը կու զայ. հոգիներու ելլելու ժամն է, ժամը վերադարձի ու վերկենցաղումի: Հանգած քարերը կը շարժին, իրեւ թէ տակէն հոգիներ ելլէին՝ վեր վերցնելով զանոնք. և շուտով Հանգած եկեղեցին կը կանգնի, յանկարծական և ամբողջ, սարաւոյթեալ բլրան ծայրը, մոգերեւոյթի մը պէս: Բլրան կողերէն ի վեր, ամէն շաւիղներէն ու ամէն մացառներու բովերէն, իրեւ թէ նսեւ-

մէն ծնանելով, վեր կ'ելլեն ստուերներ, խուլ հձիւմով մը, տագնապափոյթ իրաշաբանումով մը, իրեւ թէ հալածուած ըլլային սեւ ուրուականներէ, — ստուերներ տղաքներու՝ որ կ'իյնան ճամբան՝ մօր փեշէն բռնած, ստուերներ աղջիկներու՝ որ վախէն շուշաններու պէս ճերմակ ու դեղին դարձեր են, ստուերներ ծերերու՝ որ կը գայթեն ու կը խարխափին, ստուերներ չափահամներու ու երիտասարդներու՝ տարտամ ու վշտագնեալ, ստուերներ մարերու՝ աննուած ու վէս բալուածքով, մատակ առիւծներու պէս:

Եկեղեցւոյն դները բաց են, ստուեր մը սպիտակ մորուքով ու վայելչաշուր՝ կամ գուն կեցեր է զրան դիմացը, մէկ, երկու, երեք... կը մտնեն ու կը մտնեն, վայրկեան մը փայլելով ջահերու լոյսին մէջ եւ իսկոյն խորասուցուելով անկիւններու նուիրական նսեմութեանց մէջ: Ու յետոյ՝ երբ փարախի մէջ ամփոփուող ոչխարներու խլբախնը կը հանդարտի, կը լսուի ձայն մը, լուրջ ու վշտագնեալ. Ամէնքը հոս են: — Ամբո՞ղջ զիւղը, — արձագանգ կու տայ ամբողջ եկեղեցին: — Մա-

րիամն ալ, կը հարցնէ առաջին ձայնը: — Ես, արձագանգ կու տայ ձայն մը՝ որու մէջ կանացի փափկութեան հետ ծուլուած էր և այրական շեշտ մը, — ես զոհի սեղանին վրայ եմ:

Դոները գոցուեցան, . . . երեսներու վըրայ բորենիներու որ ամէն կողմէ, ըլլան կողերէն ի վեր, աւելի սեւ քան խաւըրը, վեր կ'ելլեն ու կը թափառին եկեղեցին շուրջը հայհոյելով, մըմուլով, ոռնալով:

— Յանուն շահին, բացէք, որոտաց ձայն մը, համեմեալ յիշոցներ աւելցնելով:

— Երբէք, արձագանգ տուաւ ներսէն ձայն մը, պարզ ու վճռական:

Աւրիշ ամէն տեղ արձագանգները համաձայն կը խօսին հարցնողին. հոս ըմբոստացեր էին:

Դուրսը մոնչիւններ լսուեցան, ներսը հձիւններ:

— Յանուն շահին, դուրս տուէք, որոտաց առաջին ձայնը, զես աւելի համեալ յիշոցներով:

— Երբէք, արձագանգ տուաւ ներսէն միւս ձայնը, աւելի կարճ և աւելի կտրուկ:

Ներսէն աւելի խուռն ու խուլ հծծիւն մը լսուեցաւ. գուրսը իրարանցումը դժու խային էր. ոմանք կացինի տագնապաշոյթ հարուածներ սկսան տեղալ դրան վրայ, ուրիշներ սանդուղներով տանիքը ելան առաստողը բանալու, ուրիշներ պատերը խոռելու ետեւէ եղան, բազմութիւն մըն ալ, սովալըլուկ բորենիներու պէս, շղթայ կազմեց եկեղեցւոյն չորս կողմը:

Ներսէն կացինի, մուրճի, բահի, փայտատի առջի հարուածները լսելուն՝ բանի մը ճիշեր լսուեցան, ահուգողի ձայնարկութիւններ, խուլ հծծիւններ: Ու զինուորները դեռ աւելի եռանդեամբ շարունակեցին իրենց աւերի գործը, աս անգամ կացինի ու մուրճի հարուածներուն հետ՝ ծիծաղներ ալ խառնելով: Ներսը, շատ յանկարծական՝ ամէն շշուկ լրեց, իրը թէ բոլոր շունչները բռնուած ըլլային ի տես նորանշան գործի մը: Քիչ վերջ ծուխի նուրբ հոտ մը տարածուեցաւ օդին մէջ: Յետոյ երգի մը ձայնը լսուեցաւ, ծուխի ոլորքներուն պէս բարակ ու զիլ:...

Դուռը խորտակողները կը շարունակէին խորտակել, առաստաղը բացողները կը շա-

րունակէին բանալ, պատերը խոռողները կը շարունակէին խոռել:

Իրենց հարուածներու միջնարարին՝ կը լսուէր ներսէն երգի ձայնը՝ միայնակ, զի՞ւ: Բայց թիչ թիչ ուրիշ ձայներ ալ բարձրացան, բազմացան ու հիմայ ամբողջ ամբոխ մըն է որ կ'երգէ՝ խափանելով մուրճներու և կացիններու ձայնները: Մարդ պիտի ըսէր թէ բոլոր եկեղեցին հիմերէն մինչեւ կաթողիկէն ձայն առած ըլլար, յարութիւն առած ըլլային բոլոր այն սերունդները՝ որոնք դարերէ ի վեր հանգչած էին ընդ հովանեաւ սուրբ եկեղեցւոյն: Իրենց երգը՝ զուարթ ու համակամ, որ սրտի շատ խորերէն կու զար ու կը ծովանար, նման էր անտառի մը մանչիւնին՝ զոր բամին կ'աւեկոծէ:

Աարսուռ մը անցաւ միջոցին մէջ:

Առաստաղը բացողները զգացին որ իրենց ոտքին տակ գերանները կը տաքնային, պատերը խոռողները զգացին որ իրենց ձեռքի տակ գերերը կը տաքնային, դուռը խորտակողները զգացին որ երկաթապատ փեղկերը կը տաքնային: Իրենց սրտին մէջ բան մը կոտրեցաւ, վար ընկաւ. իրենց

վայրագութիւնն էր։ Ու առաստաղը բացողները հազիւ կրցան ծակ մը բանալ, պատերը խռողները հազիւ խռո մը բացին, դուռը խորտակողները հազիւ ճեղք մը բացին։ Ո՛վ արհաւերը, ո՛վ սոսկում։ Բարդ բարդ ծուխեր, ընդհատուած բոցի յանկարծական առաջաստավիր լայն բոնկումներով, դուրս կը շտապէն դռնէն զոր ճեղքեցին, առաստաղէն զոր բացին, պատէն զոր խռուեցին, և ընդհուպ ամէն կողմերէն՝ ուր երթալով ծերպեր կը բացուէին ու կը խրամատուէին։ Երզը լուած էր, տեղիք տալով հեղձամղձուկ հոնտիւններու և գալարումներու, որոնք բոցի ճարճատումներուն մէջ կը մեռնէին։ Հիմայ միայն քամին կ'երգէր, լեռնային բարակ քամի մը, զոր չնչելով կրակը՝ նոր կենդանութիւն առաւ լիզելու, լափելու, արածելու։ Հրդեհը բոցեղէն անհամար լեզուներով ամէն դի կը սողուկէր, ամէն բան կը մաշէր։ Առաստաղը ճարճատելով, բոլորովին տեղի՝ տուաւ։ Ալ Յայտնութեան հնոցն էր, թանձր մուխ մը պատեց երկինքը՝ զոր քամին ծանրապէս կ'օրորէր ու կը ցրուէր։ Շուտով մուխին յաջորդեց բոցի ծով մը, լուսաւորելով

եկեղեցւոյ պատերը՝ շրջակայ ժայռերը, խոր ու մուֆ երկինքը ուր աստղերը կը շարունակէին փայլիւ։ Զինուորները սոսկացին ու սարսկցան փախստեան ճամրուն մէջ, ահաբեկ, առանց ետեւնին նայելու, — հալածուած իրբեւ թէ հոգիներէ, որոնք ամէն վայրկեան բոցերու լեզուներուն հետդուրս կը ցատրէին։ Բոլոր վայրի շնագայլերը, բոլոր խաւարի մեծ ու պզտիկ գազանները, ոռնալով արթնցան իրենց որդչերուն մէջ, փայլեցնելով իրենց զոյնզոյն բիբերը դէպի այս անսովոր լոյսին։ Յետոյ ամայութիւնը աւելի բացարձակ, աւելի սոսկալի եղաւ, ալ եկեղեցին միայնակ էր, որ կը տուչորէր պարզ ու պայծառ երկնքին տակ, միշտ աւելի նուազկոտ ու մելամաղձիկ լոյս մը սփոնելով շրջակայ իրերուն վրայ, այնպէս որ երբ արշալոյսը կարմրիւ սկսաւ, իրերու ծիրերը որոշելով միջոցի կապոյտ յատակին վրայ, Եկեղեցին հանգած էր արդէն։ Այն գիշերւընէ ի վեր անոր աւերակներուն տակ ծածկուեցաւ համակրութեան, գեղեցկութեան, բարութեան, հզօր կամքի, անձնանուիրութեան, ճշմարտութեան, վսեմու-

թեան, յաղթանակի, չեմ զիտեր ինչ կուռ
ու կորովի կեանք մը, որ իր հոգիէն կ'ազ-
դէր կանանչներուն՝ որ զինք կը ծածկէին,
առուակին՝ որ հոն կը տնտնար, անդոր-
րութեան ու լոռութեանը՝ որ զինք կը պա-
տէին, և հեռաւոր հոգիներուն՝ որ անձկա-
կարօտ իրեն կու գային:

3

Ճիշդ այս մեր խորհրդածութիւնները
լմցնելու պահուն, մեր պալատ զնացող-
ներն ալ, զոր Հանգած Եկեղեցիին ճամճ-
բուն վրայ ձգեցինք, ասոր բովլը հասան:
Մէրիան ճամբան բնաւ բերանը չէր բա-
ցած. ինք ալ այս մեր խորհրդածութեանց
մէջ խորասուզուած էր, բայց միանգամայն
ապահով եմ որ ինքն իրեն որոշ հաշիւ
չէր կրնար տալ իր զգացումներուն. միայն
զիտէր որ Հանգած Եկեղեցիին բովլ պիտի
կենար, ու կեցաւ: Համոյ ժալտող շրթունք-
ներով ու հարցական աչքերով իրեն նայե-
ցաւ, որ ըսել կ'ուզէին, Յոզնեցա՞ր, զեռ
քիչ մըն ալ. ահաւասիկ անտառին բե-
րանը շատ հեռու չէ:

Մէրիան անոր մտքին պատասխանելով,
Զէ, հոգիս, ըսաւ, հոս քիչ մը հանգիստ
առնենք, ևս եկեղեցին պիտի մտնեմ աղօ-

թելու, ուխտ ըրած եմ Մարիամ Աստուածածնայ:

Մարիամը, որ կը պաշտուէր Հանգած Եկեղեցին աւերակներուն մէջ, այն կոյսն էր՝ որ Սէփի շահին հրամանաւ եղած Քաշանը Աղջկանցի ժամանակ, որու վրայ կը գրէ Զաքարիա սարկաւագ ժամանակագիրը, զինուորներուն ձեռքը չիյնալու համար, բոցերու մէջ ողջակիզուեցաւ իր բոլոր գիւղացիներովը: Բայց տարիներու ընթացքին մէջ իր աւանդութիւնը այլափոխուեր էր, ու իր գէմքը գնացեր նոյնացեր էր Աստուածածնայ գէմքին հետ, որուն ուխտ ըրած էր Մէրիան աղօթելու անգամ մըն ալ, գեռ պալատը չգնացած:

Համոյ աղօթքի ձայնը լսելով անհանգիստ զգաց ինք զինք, իբրեւ թէ Զաքարիը իրեն նեղանար: Բայց Մէրիան արդէն աւերակներուն մէջ ծածկուած էր:

Համոն մտածկոտ ու լուս՝ նստաւ ըստուերի մէջ, քարի մը կտորին վրայ: Քիչ հեռուն՝ Դոնտէն կանաչներ կ'արածէր, ամէն վիզը շարժելուն, զնկզնկացնելով իր բոժոժները: Դիմացը ընդարձակ դաշտ էր, արտեր ու ամայի տարածութիւններ, ուր

աէզը մարդաշափ բարձրացեր էր: Լեռն ի վեր քարուտ ճամբայ մը կը սոզոսկէր, որուն ծայրը, հեռուն, կը նշմարուէր անտառին եզերը, մութ կանաչ զիծ մը: Համոյ մէյմը այն կողմը նայեցաւ, հոն էր իր փափազածը, և սակայն անիկայ հիմայ ըիչ մը մթագնած կ'երեւար իրեն, թերեւս որովհետեւ երկինքը սկսեր էր ամպոտիլ: Եւ իրաւցնէ առտուան ամպի թաթը, զոր Մէրիան ցըցուցած էր լերան կատարը, կամաց կամաց ընդարձակուեր ու պատռառուեր էր, երկնքի երեսը այլ և այլ կղզիներ ձեւացնելով, որոնք վարը, դաշտին վրայ ըստուերի ուրիշ կղզիներ կը կազմէին: Այս ամպերը՝ թէեւ նեղանահ, բայց միշտ շարժման մէջ էին, ու երթալով կը միանային, կը ծուլուէին, աւելի մութ և աւելի զով ստուեր մը ձգելով վարը: Քամի մը ելած էր ու օզը կամաց կամաց կ'այլագունէր. ամէն բան կարծես այլագունիլ, փոխուիլ կ'ուզէր. մինչեւ անգամ երէկ իրիկուան Համոն ալ փոխուած էր, երեւակայութիւնը ամպոտած էր՝ ինչպէս երկինքը, և հոգին փոթորկի մէջ էր, ինչպէս բնութիւնը: Լեռն ի վեր կը նայէր, անտառին, որուն

Վրայ զիզուած սեւ ամպերը աւելի մութ
կը ցուցնէին զանիկայ. արդեօք ասո՞ր մէջն
էր իր այնքան շողզողուն պալատը: Ահ,
տարակոյսը սկած էր, տարակոյսը՝ ուսա-
կից ծնած էր Արհմն անզամ: Համոն խո-
հերու մէջ ընկզմեցաւ:

Բոլորովին տարրեր խոհերու մէջ էր
Մէրիան, աղօթքի խոչերուն: Մտածե՞ր
էք երբէք աղօթքի զօրութեան վրայ: Ա-
ռոթք ըսելով ևս չեմ հասկնար այն թու-
թակային թոթովումները՝ ուր մեր հոգին
մաս չոնի: Աղօթք՝ կամքի և մտքի կե-
զրոնացումն է մեր զաղափարին վրայ որուն
կը ձկտինք անոտնառու և անզուապ հա-
սատքով մը: Այս զօրութեամբը ո՞ր լեռը
տեղէն չիշարժիր և ո՞ր մտածութիւնը չի-
րանար: Հարկ չէ որ ուրիշ մը մեր բե-
րանը բառեր դնէ. երբ պէտք մ'ունինք,
պէտքն ինքնին կը ծնուցանէ մեր հոգիին
մէջ ամենէն հարազատ բացատրութիւն-
ները. պէտքն ինքնին կ'երկիեղէ ամենէն
ամրափակ շրթները, ինչպէս հրաբուխը
կը պառակտէ էն ցամաք ու էն ապառաժ
Ըեռները: Բառերու յորդութիւնը՝ շատա-
խօսութիւն մըն է, բայց ոչ աղօթք: Փիւ-

նիկուէին շատ կարճ աղօթք մ'ըրաւ, ու
իր խնդիրը ընդունեցաւ. անկից աւելի
բառ չգործածեց նաեւ Մէրիան, որուն ա-
գոթքը իր գաւառաբարբառէն մեր հիմա-
կուան հայերէնին կը թարգմանենք, բոլոր
ընթերցողներէն հասկցուելու համար:

«Ո՛վ Սուրբ կոյս Մարիամ, սպիտակ
ծունկերուդ զո՞ն ըլլամ, դու գիտես որ այդ
իմ մարդու շիտակ ճամբռու մէջ չէ, մոլո-
րած է, դու փրկէ զմեզ ո՞վ Սուրբ կոյս
Մարիամ, ճրագս տանը մէջ քեզի վառ եմ
թողուցեր»:

Այն լոռ Շեան, անդորրութեան ու միայ-
նութեան, այն նուիրական իրերուն մէջ
հեղաբանուած այս աղօթքը խաղաղուց
իր հոգերը՝ առանց զանոնք փարատելու.
իր հոգին հիմայ անյատակ ծով մըն էր,
բայց առանց քամիի: Եւ ուխտանուերներով
ծածկուած վարդէնիներու ներկայութիւնը
երթալով աւելի խորասուզեցին զինք այս
ծովուն մէջ, ուր ժամերով ուշացաւ: Բզ-
գայարան ցներու տուրեւառը բոլորովին դա-
դրած էր իր շըջակայքին հետ. իր մար-
մոյն ամբողջ հիւէնները մէկ կարողու-
թեան միայն տէր էին, սեւեսումին՝ որով

Մէրիան կը համակրէը կոյս Մարիամին։
Տակաւ իր մէջէն բոլոր արտաքին աշխարհ
էր, բոլոր անցեալ համակրութիւններով
ստացած հիւլէները պարզուած էին, և
որովհետեւ այս հիմայ դատարկուած ներ-
բաշխարհը նոր համակրութիւններ ստացեր
էր, Հանգած Եկեղեցւոյն աւերակներէն
խուժեցին իր ներսը բարութեան, ճշմար-
տութեան, գեղեցկութեան, անձնանուիրու-
թեան, վսեմութեան և յաղթանակի հո-
սանքներ, որոնց վերլուծական զիտակցու-
թիւնը չունէր թէեւ, բայց կը զգար որ
ներսը նոր հոգի մտած էր, երակներուն մէջ
նոր կենդանութիւն մը կը վագէր ու սիրու-
նոր արիւնով կը բարախէր, իբր թէ դար-
ձած տասնուվեց տարեկան եղած ըլլար։
Երբ իր սեւեռումէն՝ իբրեւ անվըդով ե-
րազէ մը սթափեցաւ, գրեթէ տարակու-
սեցաւ թէ արգեօք ես՝ Ես եմ։

Համոյ ալ դուրսը, իր բարէ նստարա-
նին վրայ, կը շարունակէր փոփոխութիւն-
ներ կրել. հոգին երթալով կը մժննար,
ինչպէս երկինքը։ Յետ միանգամ տարա-
կոյսն զգալու՝ սրտին մէջ ամէն բան կո-
տրած էր, կիսկատար էր. ծովախտային

նողկանք մը կը զգար իր շուրջը. եկած
ըլլալուն սրտկոտրուք զիղջ մը, թողու-
ղառնալու փափագ մը։ Հիմայ կ'ուզէր որ
Մէրիան յաւիտեանս խորասուզուած մնայ
իր աղօթբին մէջ, յաւիտեանս չելլէ դուրս...
որ ահա խարիսխելով՝ աւերակներու մէ-
ջէն յերեւան եկաւ. Համոյ յանկարծակի
եկաւ, գրեթէ ցնցուեցաւ այս երեսոյթին
հանգէպ. Մէրիանն էր արգեօք. աչքերուն
չէր հաւատար. Խեղճը՝ իրաւունք ունէր
զեղեւելու. ոգին փոխուելով՝ Մէրիանի
դէմքն ալ փոխուեր էր. իր նայուածքները
աւելի խոռ ու լուրջ, վճռական տիրու-
թեամբ մը տողորուն, անըմբոնելի բան
մ'ունէին. զէմքին բոլոր գիծերը, ներքին
մրրկի մը ցածնալէն հանգարտած, կա-
նանչներու թարմութեան խոնաւութիւն մը
ստացեր էին, թերաստուերի, գեղնադա-
լուկի, դալարաթարմի նըրերանգներու
խառնուրդէն յառաջ եկած արտայայտու-
թիւն մը՝ որ ստէպ կը տեսնուի թինտո-
րետոյի անձնաւորութեանց անդամներու
գիրգ ու կլոր լեցունութեանց վրայ. բայց
երբ Մէրիան, երթանք, բասւ, ձայնին մէջ
այնքան հաստատութիւն զգաց, որ զկծե-

ցաւ իր թուլնալուն վրայ, և վայրկենա-
բար իր նախկին բոլոր ոգեւորութիւնը
փայլատակեց ոգւոյն մէջ՝ որ շուտով մա-
րեցաւ փոթորկին չնչումներուն տակ, որ
ահա կը սկսէր:

Ճ.

ԲՈԼՈՐ բնութիւնը արագարագ կ'այ-
լազունէր. այզիներու որթերը՝ որոնք ալե-
ծեւ ու յանձունս լեռնիկողվար կը տարա-
ծուէին, աւելի մոայլ երեւոյթ՝ մ'առեր էին
քան իրենց մութ կանաչը: Ճարտուկ քա-
րերն արահետին, որ ծամածուռ կը վե-
րասլանար, աչքը հանգչեցնել ուզող բան
մ'ունէին իրենց կարմիր երակներով բժա-
ւորուած սպիտակափայլ երեսին վրայ:
Տիւրած էին անթառամի դեփ դեղինը, կա-
կաջին վառ կանաչը, հարսնուկին բարե-
ծեւ ու բոսորագոյն բաժակները՝ որ ամէն
վայրկեան կը տնկուէին ճամբուն վրայ:
Կարծես թէ բոլոր այս թուփերուն, ծա-
ղիկներուն սիրտերը կոտրած ըլլային թէ
ինչո՞ւ չամոյ զիրենը կը թողուր: Սա
թէեւ մտայոյզ, չէր կրնար չլսել անոնց
ձայնը: Ո՛ւր էր թէ անոնք մարդիկ ըւ-

լային, զիրենք լռեցնելը դիւրին պիտի ըլւար, ինչպէս ըրաւ իր բարեկամներուն։ Համոյ քաղաքին մէջ որչափ որ ծանօթներ ունէր, այնքան ալ թիչ հետաքրքրուողներ ունեցաւ բնաւորութեան այն փոփոխութեան զոր տարիներէ ի վեր անզգալի՝ և շարաթներէ ի վեր շատ զգալի կերպով ունեցած էր։ Անոնք բոլոր որ իր դրան զիմաց կը կենային, շուտով անզրադարձան որ այլ եւս չէին կընար սրտերնին կանոնաւորել անոր խօսակցութեամբ։ Նայուածը անորոշ տեղ մըն էր, պատասխանները կարճ և երբեմն այլ ընդ այլոյ։ Խօսակցութեան մէջ՝ որչափ որ զաղանիք մը ծածկելու ճիգն ունէր, այսուհանդերձ երբեմն՝ իրը կէտի մը վրայ սեւեռելէն ուշակորոյս, ոսկիի, պալատի, անտառի պէս անկապ բառեր կը խառնէր։ Ծանօթները՝ գերզգօն, — և այն դիրքերուն մէջ ուր մարդս ստոյգ պատճառը չկընար գուշակել միշտ գերզգօն է, — կարծելով որ ակնարկութիւններ կ'ուզէ ընել թէ ինքը այլ եւս առաջին անտառ գնացող մայրեւորը չէ, թէ հարուստի մը աղջկան հետ կարգուելով, քաղաքին էն բարձր պալատէն եկած,

այլ եւս դիրքը չէր ներեր իրենց հետ շատ իյնալ ելլել, — զկծեալ իրենք զիրենք արհամարհուած տեսնելուն վրայ՝ քաշուցան՝ ու շատ ստոյիկ սառնութիւն մը պահեցին իր հանդէս։ Անվնաս թիւրիմացութեամբ մը Համոյ ազատած էր անոնց դիտումնաւոր հարցումներէն ու շարամիտ ժպիտներէն։ Բայց ինչպէս լռեցնել այս քարերը՝ որոնք կ'աղաղակեն, և այս ծաղիկները՝ որոնք կը պաղատին, անմեղ արարածներ՝ որոնք գերզգօն չեն, անձնասիրութիւն չունին, անկեղծ սիրով կը կապուին, և հաւատարմութեամբ միշտ կը յիշեցնեն մեզի մեր անցելոյն քաղցրութիւններն ու ազնիւ գործերը որոնց ականատես եղած են։ Բոլոր շըջակայ բնութիւնը՝ որ այնչափ անզամ տեսներ էր Համոյի այն տեղէն անցնիլը ու միշտ աղէկ վարուած էր հետք՝ ձայն առած անոր ապերախտութիւնը երեսը կը զարնէին։ Բայց Համոյ՝ յամառած մէյ մը, խուլ ու խելացնոր կը յառաջէր ու կը յառաջէր։

Երկնքի մէջ սեւ ամբերը իրարու վրայ դիզուած պատրաստ էին զոռալու ու տեղալու։ Բամին անձաւներէն ու ինքիրմէն

կուրս ելած, ամէն կողմ կը սրանար, ամէն բան կը դպրդէր : Որթատունկերը՝ իրենց բոլոր կոպտատարածութեամբ անդար ասդին անդին կը ցնցուէին, խուլ հոնտիմներ արձկելով և իրենց ճիւղերով՝ իրեւ բազուկներով, կը ճգնէին վանել աներեւոյթ մէկը՝ որ իրենց կուրծքին վըրայ կը ծանրանար և կը խղղէր : Ծառերը տիսուր վայնասունով մը կը դիմադրէին խոնարհելու անձանօթի մը հարուածին տակ՝ որ միշտ իրենց ուղղաբերձ ու նրբաւարտ հասակը զետին կ'ուզէր ծոել . վայրկեան մը կըած՝ վերստին կ'ուղղուէին՝ իսկոյն աւելի խոնարհելու աւելի ուժգին հարուածի մը տակ, որ դոդ կը հանէր իրենց բոլոր ճիւղերը՝ ֆայուրն ու քարերը՝ իրենց կուրծքերը լայն բացած, կը թողուին որ քամին զանոնք կեղեքէ, ազատելու համար իրեւ զազրացեալ փտութիւններէ : Թուփերն ու ծաղիկները կ'աճապարէին խոնարհիւ, որ փոթորիկը՝ իր բուռն ընթացքին մէջ անզուապ, թափէն մղուած իրենց վրայէն ոստնու և երթայ լեռներու դիմաց բաղխուի ու փշուի : Ու մըրիկը բոլոր լեռնային բոյսերը խոնարհեցնելով ու խո-

րութիւնները աղմկելով, կ'իջնէր դաշտը, ծայրածաւալ ասպարէզ կոռու և հունձբի : Բարձրահասակ ու ճկուն սիզարոյսերը, ցորենի, գարիի, կորեկի, վարսակի և ուրիշ արմտիքներու արտերը և ծխախոտի անդերը, ետեւէ ետեւ սարսոացին ու դոդ ելան, կարծես չլինալու համար՝ իրարու վրայ կը խոնարհէին, և այսպէս հետ զհետէ իրարանցումը միշտ ընդպարձակուելով, անորոշ հորիզոններու հասաւ : Հիմայ բոլոր կանանչութեան ծովը, ալիքներու ծովին պէս, խորերէն կը յուզուէր, կը ծփար ու կը հծծէր : Ետեւէ ետեւ հովլիաներ կը գոզանային ու բլուրներ կը բարձրանային՝ աւելի խոր վիճերու մէջ սուզուելու համար... և այսպէս մինչեւ ամայի ու անորոշ հորիզոնը :

Քամին իր դարձադարձ ըրջաններուն մէջ կու գար մեր անցորդներն ալ չարչըրկել : Դոնտէն զթելու պէս կ'ըլլար երբեմն, վիզը քամիին ընթացքին հակառակ կը դարձնէր կէս մը . բոժոժները ակամայ ու ողորմուկ կը զնկզնկային : Համոյ աչքերը կէս մը կը գոցէր, ուժ կու տար իրեն բամիի հոսանքը կտրելու . լայն ան-

զբավարտիքը՝ առջեւէն մաշկին պէս կպած սրունքներուն՝ ետեւէն փքոցուոյց առաջաստի մը պէս կը ծփծփար։ Շունչ առնելու և հողմին բռնութիւնը կոտրելու համար ստէպ կիսադէմ դիրք մը կ'առնէր, և այն ատեն աչքին կը զարնէր Մէրիան, իր լայն հանդերձներուն մէջ տանջուելով։ Զկծանք մը կ'ունենար զայն այն վայրենի միայնութեան, այն մրդկին բերան ձգելուն մէջ, կը զարմանար միանգամայն անոր գէմքը անվրդով ու քալուածքը անդեղեկ տեսնելով։ Ստէպ կը տարակուսէր թէ արդեօք Մէրիանն էր հետն եղածը։ Ոկսեր էր վախնալ Հանգած եկեղեցիէն որ զօրութիւն ունէր այսպէս զմարդ փոխելու. կը մտածէր թէ ինչ զօրաւոր եղած պիտի ըլլայ Մէրիանի աղօթքը։ Ինք երբէք, երբէք մտածած չէր աղօթքի և սրբավայրերուն վլրայ. ոչ թէ կ'արհամարհէր զանոնք կամ չէր հաւատար անոնց, այլ մտքէն չէր անցած երբէք յարգել կամ արհամարհել զանոնք։ Ու հիմայ տարտամ երկիւղ մը, պակուցանող սարսուռ մը կը զգար այն հանգած քարերէն. ուրեմն զուր տեղ չէ որ կանայք հոն կը յաճախեն. մի գուցէ

ջերմեռանդութեան քողին տակ, ուրիշ քոդմ'ալ հիւսեն հոն անոնք... վհկութեան։ Գրեթէ զրեթէ պիտի հարցնէր հետինին թէ՝ Դու ով ես, եթէ չամչնար, եթէ մրբիկը չգար ամէն վայրկեան իր մտածումները ցրուելու։ Ահ, մրբիկը, ապաւումներն անգամ փոխած միջոց, միայն Մէրիանը անփոփոխ պիտի թողուր։ Այս մտածութիւնը շուտով զինք հանգարտեցուց՝ որպէս զի դարձեալ շարունակէ քանիին գէմ մաքապիւ։

Անտառին արդէն մօտեցեր էին. անոր եզերաշըները՝ որ հեռուէն միապաղադ սեւ զիծ մը կը տեսնուէին, սկսեր էին արդէն խորհանալ, ծոմոխիւ, ինչ որ էին՝ նոյնը երեւնալ։ Հոն քիչ մ'ալ անտառին մէջ պիտի քալէին ու ահա պալատն էին, ինչ պէս հանգիստ պիտի ըլլային իրենց ամբողջ կենաց մէջ։ Ինք զինք կը միսիթարէր Համոյ. չէ որ աւելի քաղցր է երկայն ու մեծ վայելը, տագնապալից յառաջարանէ մը վերջը, խոստացեալ երկիրը՝ անապատէն վերջ, մրբկէն վերջ՝ Զարւէղի պալատը։

Համոյ չէր տարակուսէր որ Զարւէղ

ծառաներով, ձիերով անսառին մուտքը
եկած պիտի ըլլար ընդյառաջ. ու փոթոր-
կին դէմ կը խիզախէր՝ հեգնելով և երբեմն
անիծելով: Մըրթիկը սակայն երթալով կը
սաստկանար. խուլ որոտումներն՝ որ եր-
կար ատենէ ի վեր ամպերու մէջ կը գո-
ռային, աւելի ահազնաձայն էին դարձեր:
Ամէն ակնթարթ փայլակն էր՝ որ կը
ճայթեցնէր կայծակը ծառերու գլխուն. ու
յետոյ երկար որոտումներ, երկնքի մէկ
ծայրէն մինչեւ միւսը, խլացնող ու բազ-
մադղորդ, իբրեւ թէ հազարաւոր կառեր
սալարկուած վարազափողոցներու մէջ ար-
շաւի ելած ըլլային: Դոնտէն երբեմն կ'ըն-
կըրկէր իր ընթացքին մէջ, բայց Համոյի
ծայնէն բաջալեր կը զգար յառաջելու:
Երկինքը բոպէշական հանդարտութիւն մը
ունեցաւ. որուն յաջորդեցին թեթեւ որոտ-
ներ, - երածշտական թրթուացումներ՝ հա-
մագումար երգապարէ մը յառաջ: Անձրեւի
առաջին ու խոշոր շիթեր կաթկթեցան՝
Համոյի ծեռցին վրայ ալ: Բնդ հուպ ամե-
նէն սուր ու սաստիկ որոտումը կտրեց եր-
կինքը ծայրէ ծայր, ու բարկաձայթ՝ փա-
րատեցաւ հեռաւոր կատարի մը վրայ: Ա-

սիկայ պայմանազրական նշան մ'եղաւ.
այլ եւս տեղատարափն է, մեծաշիթ ան-
ձրեւի խիտ ու երկայն զիծեր են՝ ամպե-
րէն մինչեւ վար կախուած, որ հովէն կը
ծամածին, օդը կը մթնցնեն, բարերու
վրայ կը հարուածեն ու կանանչներուն
վրայ կը շառաչեն: Փորբիկ բարձրութիւն
մը մեր անցորդներուն աշքէն անտառը
ծածկեց: Համոյ՝ մըրկին բռնութիւնը բռնու-
թեամբ վանելու համար, հարուած մը
տուաւ Դոնտէի, ու դարձաւ բաջալեր տա-
լու Մէրիանի. բայց նա անվլորվ դէմքով
ու անդեղեւ բայլերով կը յառաջէր, կար-
ծես անզզայ: Բարձրութեանը ետեւէն խուլ
աղաղակ մը կը լսուէր, ինչպէս բազմու-
թեան մը ծայնը, ինչպէս խռովախուժ ծո-
վուն ծայնը: Բարձրութիւնը կարեցին, և
ահա անտառն էր դիմացնին, միայն երեք-
հարիւր բայլ հեռու: Տէր իմ Աստուած,
չո՞ս էր ուրեմն Զարւէզի պալատը, ուրա-
խութիւնը, երջանկութիւնը: Յիմարանոց
կապակոտոր, ծով ալեկոծեալ, դժոխք
բացեալ:

Բարձր ու խոնարհ ծառերը, հինաւուրց
ու մատաղածիլ բոյսերը, ամէնքն ալ ան-

ՃՐԵԿԻ ԽԻՄ և ուղղածից կորագիծելուն
մէջ ձուլուած, միացած, մոայլ ու զիւրա-
լոյծ ամբողջ մը կը կազմէին, զոր մեծ
քամին ծանրապէս կը տարուբերէր, կը
ցնցէր, կը ճարճատեցնէր ու կը յուզէր իր
խորերէն: Այուլուկիկ բարտիները, լայնա-
տերեւ կնձնիները, ոստախիտ կաղամախի-
ները զլուփ զվսի կը զարնէին, բազուկ
բազկի կը խառնէին, ամբողջ զետեր ա-
ռուահետելով իրենց կողերէն վար: Աւելի
խորերէն խուլ հծիւն մը կը լսուէր հորն-
տիւններու, ճիշերու, հառաշներու, անէծը-
ներու և լուսանցներու, իբրեւ թէ մութ
գիշերուան մէջ՝ երեքհարիւրհազար չոզի՝
յանկարծօրէն մոլեզնած՝ կոյրզկուրայն զի-
րար խոցէին, խածատէին, փողոտէին ու
կտրատէին, իբրեւ թէ իրենց արիւնէն ամ-
բողջ զետ մը յորդած բլլար՝ որ կը ֆը-
շար՝ զլորելով իր հետ նոր փողոտուած
զլուիներ, բազուկներ, պատուած սիր-
տեր, ջախջախուած սրունցներ, ամբողջ
սերունդի մը ծրածուած անդամաթիւերը:
Զրհեղեղի այս իրարանցումի մէջն էր
որ Համոյ կը բլշակնէր տեսնել Զարւէ-
դը... ու զանիկայ տեսաւ... Այսկաց,

սարսեց ու զսպեց զինք: Ո՛հ, ի՞նչպէս տար-
բեր էր հիմայ այն Զարւեղէն՝ որ կը ժըպ-
տէր, որ ոչ ոք կը թողուր անցնիլ իր
դոնչն՝ առանց զինովցնելու և յափրա-
ցնելու, որ պալատներ պարզեւ կու տար:
Միծցած՝ ահազնատեսիլ հսկայ մը դար-
ձած էր. ձառադէմ կերպարաններին վրայ
դարերու խորշոմիերն ունէր, իր փոսացած
ակնակապիճներուն մէջ կայծակնացայտ
փայլակներ կը թաւալեցնէր. բուռն ու
հատկլեալ շունչին տուրեւառը՝ տաք ու
ժանտահոս էր, իբրեւ թէ ներսը ամբողջ
դժոխիք մայրէր: Ո՛հ, ո՛րչափ Զարւէդը
Միլտոնի չար գեւին կը նմանէր:

Համոյ աչքերուն չէր ուզեր հաւատալ,
ու հաւատքը կորսնցուց՝ և ամէն բանի վը-
րայ, իր վրայ, Զարւէդի վրայ, Միջիանի
վրայ, մրրկին վրայ, ամէն բանի վրայ:
Ինչ որ իր շուրջը կը տեսնէր՝ պիւնունա-
կանութեան այնն էր: կասկածելով իսկ որ
այս մրրկայած Զարւէդին մէջ, այս վատ-
շուէր լիր արքային մէջ, պալատ նուիրող
Զարւէդը զտնէ, զիմեց անոր: Բայց մրրկին
Զարւէդը զտնէ, զիմեց անոր: Բայց մրրկին
ձայնին մէջ ալ կըցաւ որոշել անոր ձայնը
որ կ'աղաղակէր:

Մի՞ գար, մի՞ գար, ես քեզի ըսի Մէրիանը բեր, դու զացիր Մարիամը բերիր:

Ուրեմն հետն եղածը Մէրիանը չէ՞ր, ճի՞շդ էր ուրեմն իր տարակոյաը: Հարցական ու խորասուզով նայուածքով մը ետեւ զարձաւ, առանց բան մը հարցնելու. կարծէր որ հետինն ալ լսած պիտի ըլլայ այս նորօրինակ յայտնութիւնը, ու պիտի այլայլի. բայց նա ոչ մէկ ձայն լսողի հանգարտութիւնն ունէր, ու նա կը յառաջէր անվրդով դէմքով ու անդեղեւ բայլերով: Համոյ վախցաւ, ու յուսահատարար յառաջեց: Աւելի որոշ ու կատաղի լսուեցաւ Զարւէդի ձայնը որ կ'աղաղակէր.

Մի՞ գար, մի՞ գար, ես քեզի ըսի Մէրիանը բե՛ր, դու զացիր Մարիամը բերիր:

Համոյ դարձաւ կնկանը նայելու. իրաւցնէ կարծես Մէրիանը չէր. ոգի մը կը նմանէր, բայց որո՞ւ ոգին. գուցէ Հանգած Եկեղեցւոյ Մարիամի ոգին էր որ ոչ մէկ ձայն լսողի հանդարտութիւնն ունէր. ու կը յառաջէր անվրդով դէմքով ու անդեղեւ բայլերով:

Համոյ սոսկաց ու բար կտրեցաւ:

Յառաջ, խօսեցաւ հետինը, Ահաւասիկ անտառը, պալատը ու Զարւէդը:

Համոյ ինքզինը բախտին թողուց:

Զարւէդ չգիտնալով ինչ ընել, զալարուեցաւ: Փայլակ մ'ալ երկնքի մէջ զալարուեցաւ: Եւ ահա որոտումը խափանեց ամէն ձայն անձրեփ շառաչը, քամիի շունչը, անտառին կոծր... ու երկնքի ամբողջ երկայնքը պտուտքելով՝ գնաց բարկաճայթ պայթեցաւ հեռուն, սարաելով ամբողջ բընութիւնը, իբրեւ թէ հայկ մը՝ բլրածեւ բոնաբար մը տանէր տանէր բէլի մը գանկին վրայ ուժգնաբաղիւէր, ջաղլիելու համար հոն չարութեան իսկութիւնը:

Համոյ, որ անտառի սեմը նոր կոփած էր, ընպէտարար անզգայցաւ: Շուտով ըզգաստացած՝ գտաւ զինք կոճղի մը վրայ նստած այն տնակին մէջ՝ զոր շինած էր ինքն իսկ անմիջապէս անտառին բերանը, պատսպարուելու համար մերթ արեւէն, և մերթ, ինչպէս հիմայ, անձրեւէն: Մէրիան՝ կը կեցած, գորովալից աչքերով իրեն բովը կը նայէր, Դոնտէին հազիւ տեղ կար:

Պուրսը անձրեւը իր վերջի շունչը կը թափէր, տեղալով աւելի առատ ու աւելի շառաչալից:

Շատ ատեն չանցաւ. ամպերու ձգած

մույլը սկսաւ անօսրանալ, լուսաւորուիլ։
Եռտովկ կապոյտի շերտեր երեցան եր-
կինքը, որ երթալով կը լայնային, կ'ըն-
դարձակուէին։ Բնութիւնը ժպտելու հետ
էր. ահա նոյն իսկ խուրծ մը շողեր, վեր-
ջալոյսի շողեր։ Ո՛չ, ի՞նչ նրբազգած ու
զեղեցիկ են այս նուազկոտ նայուածքները՝
որ իրենց ոսկին կը բերեն ցրցընել կա-
նանչներու արանքները. բարութիւնը ի-
րիկնաղէմի լոյսին՝ որ կը մտածէ ի՞նչպէս
մարիլ ցողաթուրմ մարգերու վրայ, և ծա-
ռուղիներու երկայնքը։ Ահա վայրկեան մը
նոյն իսկ արեգական ամբողջ սկաւառա-
կը, լուսաւոր, ակնապարար։ Խւրաքան-
չիր ծառ՝ որ անձրեւի անհամար կաթիւ-
ներ ունէր գեռ իր վրայ, անոր ճառա-
գայթներուն տակ, բիւրեղէ ջաներու պէս
կը նշուլէին։ Ու բոլոր անտառը իրաւցնէ
դիւթական պալատ մըն էր, տասն անգամ
աւելի բարձր, աւելի մեծ քան Մէրիանի
հօր պալատը……

Բայց Մէրիանն ալ բնութեան հետ փո-
խուած էր. հիմայ աւելի ինքն իրեն կը
նմանէր. դէմքին վրայ ժպտի շողեր կային
վերջալոյսի շողերուն պէս քաղցր։ Համոյ

հիմայ նուազ ճնշուած կը զգար ինք զինք
անոր քով, նոյն իսկ համարձակեցաւ երեսը
նայիլ։

Ո՞ւր է պալատը, հարցուց իսկոյն Մէ-
րիան։

Համոյ ձեռքը երկնցուց և՝ չո՞ն, այն
եղեւիններուն քով կ'ուզէր ըսել. . . բայց
վայելուչ եղեւիններու բոյլին քովէն ծուխի
երկայն ոլորքներ միայն կը բարձրանային
և օդին մէջ կը ցրուէին։

Բարտի մը, կայծակէ զարնուած, կը
մխար։

૧૮

Ա.Մ.Ո.Յ կ'ուզէր որ ակնարկը Մէ-
րիանի ակնարկին չհանդիպի. բնազդ մը
կը մղէր զինք միանգամայն անոր նայելու։
Ու կը զգար ալ որ Մէրիան իր բոլոր
ներսը կը տեսնէ։ Դոնտէին նայեցաւ, որ
կանաչները բաց ախորդով կը լիզըռոտէր,
աջ զին նայեցաւ, ձախը նայեցաւ, անո-
րոշ տեղեր նայեցաւ, որովհետեւ աշքը
տեղ մը չէր կընար սեւելիլ, և տեղ չմնա-
լէն՝ երբ վեր նայիլ կ'ուզէր, ահա ակ-
նարկը հանդիպեցաւ Մէրիանի նայուած-
քին՝ թուխ ու թափանցիկ, ինչպէս Մայիսի
զիշելները, խորունկ ու խոնաւ՝ ինչպէս
ծովը, յուզուած միայն մափտով մը։ Հա-
մոյ զկծեցաւ այս նայուածքի քննադատու-
թենէն, որ բաւական եղաւ զինք զինո-
վութենէ սթափեցնելու . . . բայց զգաց
միանգամայն թէ ինք ալ ինչ անդունդի

մէջ կը տանէր ձգել Մէրիանը , մըրկին
բերան : Շուտով այն եղրակացութեան հա-
սաւ թէ երկու կողմէն ալ զրկանքի և հա-
տուցման առուտուրը արդարակշիռ գնով
եղած էր . հիմայ սակարկելու խնդիր չու-
նէին , — վաճառականութեան բառերով կը
խօսիմ , քանի որ ո՞ւ ե՞ զգացում՝ միշտ
շահու կանոնաց սկզբունքով է որ իր
զանազան փուլերուն մէջ կը մտնէ , —
պէտք էր իրենց կանոնաւոր յարաբե-
րութիւնը սկսիլ . ու ժպտելով նայեցաւ
Մէրիանի :

Մէրիան, որ իր տրամադրութիւնը գը-
տած էր, Թատարկ պիտի դառնանք տուն,
ըստ, Դոնտէն հանդարտ չիկրնար կե-
նալ :

Համոյ ձեռք առաւ կացինը, որ ան-
ձրեւի տակ քիչ մը մթարուած էր, վայե-
լուչ եղեւիններու բոյլին քովին փայտ
կտրեց ու Դոնտէի բեզուց: Հիմայ երեքն
ալ դարձի ճամբոն վրայ են, թեթեւ,
զուարթ, հրճուալից, ինչպէս կ'ըլլան բո-
լոր անոնք որ մեծ վտանգ մը նոր ան-
ցուցեր են: Իրենց տրամադրութիւնը կը
ճառագայթէր և իրենց շուրջը՝ ճարտուկ

Քարերը կը փայլիային. անթառամի, մեխակի, կակաչի ու ճամբան եզերող բոլոր ծաղիկներուն վրայ վերջալուսի շողերով աւելի ոսկի կը տեսնուէր, քան որչափ որ Համոյ չէր տեսած իր Օգոստոսի գիշերուան երազին մէջ: Իրենց շուրջ, կարծես, ամէն բան կ'ուրախանար զիրենք վերստին գտնելուն համար: Եոյն իսկ ճամբան նուազ խիստ, մեղմ դարձեր եր վար իջած ժամանակնին՝ քան երբ վեր կ'ելէին:

Շուտով Հանգած եկեղեցւոյն քով հասան ու կեցան: Ահ, իրիկնաղէմին՝ այն բարի աւերակներուն մէջ այնքան բանաստեղծութիւն կար, որ ամենէն անմշակ հոգին ալ կը զգար ու կը կենար: Արեւը՝ որ ոսկիի թելերու պէս կ'եզերէր որմերու ճեղքերը, կը դրասանգէր կիսակործան սիւներն ու կամարները, կը կախուէր քիւերու մնացորդներէն, կը հանդարտէր վայրի կանաչութեանը, ու կը դողդղար ջուրի երակին վրայ, և կը լուսաւորէր անգորրութիւնը և մոռացութիւնը որ զանոնք կը թաւշապատէին, — այս ամբողջը անձառելի քաղցրութիւն մը կ'արտաշնչէր:

Մէրիան ներս մտաւ շնորհակալութեան աղօթք մը ընելու. Համոն գուրսը քարի մը վրայ նստաւ, ուր երթալով առողջ տրամադրութեամբ և տուն դառնալու հրճուանքով մը կը զգածուէր: Դոնտէն ճամբուն եզերը՝ վիզը երկնցուցած, ծաղկախառն խոտերը կը լափլիզէր շարունակ, ամէն նոր շարժումին զնկզնկացնելով բոժոժները: Ո՞ն ալ աւելի գեղեցիկ էր վերջալոյսին՝ որ կը փայլէր կացնին վրայ, կը սփոռուէր համետին վրայ ու կ'եզերէր իր ձախ կողը՝ մինչեւ սմբակներուն բոլորտիւը, մինչ աջակողմը, կանանչ յատակին վրայ, կը բկնար ստուեր մը՝ մեծ ականջներով:

Մէրիանի գոհութեան աղօթքը երկայն չեղաւ. ներս մտածին պէս, նուիրական իրերու տեսքէն, իրեւ բախումէ մը, ցնցուեցաւ ու յուզուեցաւ: Իրեն այնպէս կու զար՝ որ ժամերով հոն էր, երբէք անկից հեռացած չէր. միտքը այնքան սեւեռած էր ամբողջ մըրկին ժամանակ Հանգած Եկեղեցւոյն զօրութեանը վրայ: Բայց զինք աւելի թեթեւցած կը զգար, իբր թէ ծանր բեռ մը վար դրած ըլլար:

Յիշեց յանկարծ որ չըլլայ թէ Համոն գուրսը շատ սպասէ: Շնորհակալովթեան բառեր յորդեցին շրթներուն վրայ, որ հնոցի մը բոցերուն պէս, սլաքաձեւ գուրս կը զիմէին՝ տաք ու եռանզուն: Յետոյ բան մը փնտոնեց վրան՝ վարդի ճիւղին աւանդելու իրը ովստանուէր, բայց իր զգացումը բացատրելու յարմար նիւթ մը չգըտնելով, համրոյը մը տուաւ վարդին ու գուրս ելածին պէս,

— Ո՞ւր է, Համոյ, պալատն երթանք, ըստ:

— Ի՞նչ, գու չէլ՞ր ուրեմն հետինս, հարցուց Համոյ իր կարգին:

Երկուքն ալ շուարած, պահ մը իրարունայեցան, ու ճամրանին շարունակեցին անբարբառ: Միակ մտածութիւնը, զոր ունեցաւ Համոյ, այն էր թէ աղէկ ըրած էր որ տունը ձեռքէ չէր հանած:

Խոր իրիկուն էր արդէն երբոր տան գիմաց հասան: Մէրիան անդրադառ որ զրան ճեղքէն մէկը իրեն կը նայէր . . . տան ճրագն էր, զոր վառ թողուցեր էր ի պատիւ Հանգած Եկեղեցւոյ Մարիամին, որ անշէջ պահած էր զայն: Այս լուսով

մտքին մէջ պայծառացան ամբողջ նոյն օրուան անցած դարձածը, սկսեալ իրենց առառուան խօսակցութենէն մինչեւ մըրիկը, մինչեւ կայծակը որ փարատեց Զարւէղի պատրանքը:

Երբ ներս մտան՝ Համոյ առաջինն եղաւ որ խզեց լոռութիւնը կրկնելով,

— Ուրեմն գու չէլ՞ր հետս և իրաւունք ունէր Զարւէղ, իմ բարեկամս, երբ կ'աղաղակէր, Ես քեզի ըսի գնա՛ Մէրիանը բեր, որու գնացիր Մարիամը քերիր:

— Թիերեւս Հանգած Եկեղեցւոյ Մարիամի հոգին էր հետդ, պատասխան տուաւ Մէրիան, նայելով Համոյի այնպէս մը՝ որ ներսը դարձեալ կեանքի ու կրելու զգացումը վառեց:

Մէր պատմութեան այս նշանաւոր օրէն տարիներ վերջ, Համոյ վերստին մտած կոտ գարձաւ:

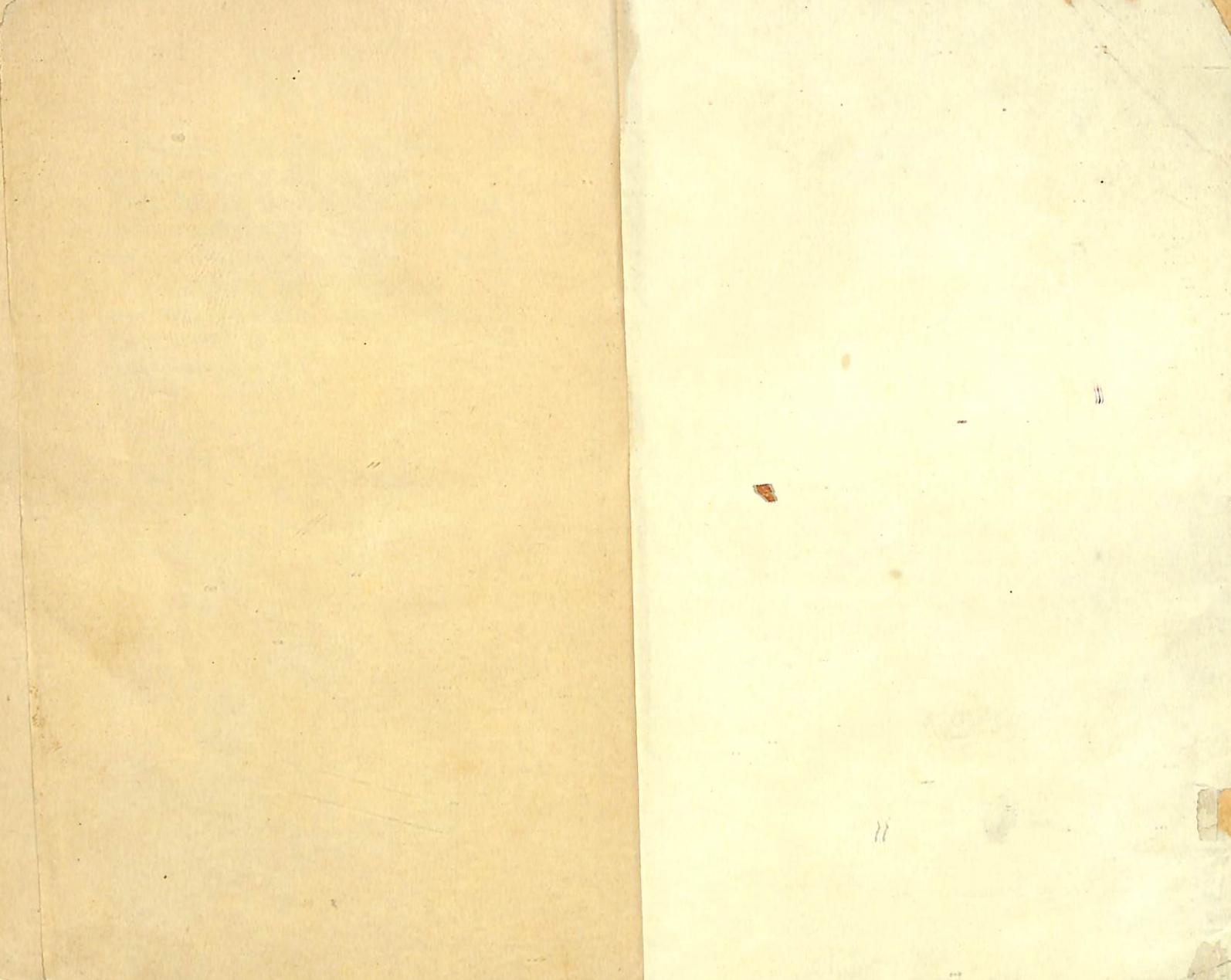
Իրիկուն մը Մէրիան համարձակեցաւ զիտել,

— Ի՞նչ, հին հիւանդութիւնդ դարձեա՞լ բռնեց:

Համոյ, թէեւ բռնի, ժպտեցաւ:

Մէրիան տիրախառն եղանակով մը ,
 գրեթէ երգելով , Ով հոգիս , ըսաւ , զիս
 թագուհիի մը պէս երջանիկ ընելու ունե-
 ցած գաղափարներդ , ու զասոնք իրացը-
 նելու համար քաշած վիշտերդ , աղիքներս
 կը գալարեն ու կը պատռաբեն . բայց յու-
 սամ որ այս անգամ արքունական պա-
 լատդ աւելի հաստատուն հիմերու վրայ
 պիտի դնես :

Վ Ե Ւ Զ

Գինն է՝ գու. 1, —.

ՀՀ Ազգային գրադարան

NL0336833

19.845

891.99

LX-57